

Raširenje Slavena¹⁾.

Slaveni, koji danas broje otprilike stotinu pedeset milijuna duša, čine s Baltima (Letima, Litvinima, Prusima) baltičko-slavensku grupu indoevropske porodice. Njihovi jezici imaju mnogo štošta zajednačko u jednu ruku s germanskijem, a u drugu s iranskijem. Podjeljenje baltičko-slavenskoga jezika u stari baltički i stari slavenski, a potom staroga slavenskoga u odjelite slavenske jezike prouzročeno je od česti tijekom, što su različna plemena bila odijeljena jedno od drugoga, a od česti uzajamnom asimilacijom i utjecajem srodnijih dijalekata i nesrodnijih jezika. Prema tome to podjeljenje nije samo stvar genealoška, već donekle zavisi od historičkih i političkih razvoja.

Donedavna bijaše mjesto, gdje se stari baltičko-slovenski jezik odvojio od ostalih indoevropskih jezika, i mjesto postanja Slavenâ prijepono. Ali godine 1908. iznio je poljski botanik Rostafiński s pomoću botaničke geografije činjenicu, po kojoj možemo odrediti prvobitni dom Balto-Slavena (a tijekom i dom Germanâ, jer Balti su mogli nastati samo u neposrednoj blizini Germanâ). Balto-Slaveni nemaju izričaja za bukvu (*fagus sylvatica*), ariš (*larix europaea*) i tis (*taxus baccata*), ali oni imaju riječ za grab (*carpinus betulus*). Stoga je njihov prvobitni dom morao biti unutar pojasa graba, ali izvan pojasa od ona tri drveta, dakle unutar kotline srednjega Dnjepra. Prema tome mora prvobitni dom Slavenâ biti Polezija — močvarna zemlja²⁾ kojom protječe Pripet, ali ne južno ili istočno od Kijeva. Sjeverni Evropljani (pređi Keltâ, Germanâ i Balto-Slavenâ) imali su prvobitno nazive za bukvu i tis, te su stoga živjeli sjeverno od Karpatâ i zapadno od crte povučene između Königsberga i Odese.

¹⁾ Ovo je prijevod članka „The Expansion of the Slavs“ štampanoga u II. svesci djela: *The Cambridge Medieval History*. Planned by J. B. Bury, M. A. Edited by H. M. Gwatkin, M. A., J. P. Whitney, B. D. (Cambridge 1913.). II. sveska ima posebni natpis: *The Rise of the Saracens and the foundation of the western empire*. Pomenuti je članak XIV. glava (chapter) sveske. Auktor je članka Dr. T. Peisker, nekadašnji privatni docent u gradačkom sveučilištu i profesor češkoga sveučilišta u Pragu; preveo ga je g. Vladoje Dukat. Bilj. redak.

²⁾ Engleski „marshland“ (njem. Marschland). Riječ „marsh“ (Marsch) znači „močvara“, ali znači također „naplava“ („ono što voda gdje nanese“ Broz-Iveković). Bilješka prevodioca.

Predi Balto-Slavenâ prešli su pojas bukve i tisa, te zaputili u Poleziju i zatijem su izgubili riječ za bukvu, a riječ za tis prenijelu su na ivu (*salix caprea*) i johu (litavski *yëva rhamnus frangula*); obadva ta drveta imadu crveno drvo. Nije vjerojatno, da su se pojasi drvlja odonda, otprilike 2000 godina prije Krista, mnogo pomakli. Jer dok se pojasi bukve i tisa pružaju gotovo ravno od Baltičkoga do Crnoga mora, granica graba prikazuje ispružen zavoj, koji obuhvaća Poleziju. Razlog toga zavoja jest umjereno podneblje Pôlezije, koje potječe od golemijeh močvara te prija grabu; grab naime ne može podnijeti velikijeh promjena toplote. A taj zavoj mora da je postojao prije nego se stvorio stari baltičko-slavenski jezik, jer inače Balto-Slaveni, živeći izvan međe bukve i tisa, ne bi bili mogli imati riječ za grab. Prema tradiciji Goti su na svojoj seobi od Visle do Ponta, otprilike potkraj drugoga vijeka polije Krista, dospjeli do bezdanih močvara, bez sumnje na gornjem Njemenu i Pripetu, gdje su mnogi od njih poginuli. U to su vrijeme već vijekovima postojale neprohodne baruštine Polezije, iako su možda goleme dubljine njihove postale močvarnijem tlom u historičko doba djelovanjem dabra, koji diže drvene nasipe, da uzdrži jednoličnu razinu vode; pa kako se plivajući lišće i drugi biljni ostaci zadijevali u napise, stvarao se od njih sloj treseta, koji postaje sve deblji, a kraj bivaše tijekom sve više močvarni. Iz toga slijedi, da zavoj grabove granice, premda je u prehistoričko vrijeme mogao biti malo manji nego što je danas, ipak nije mogao biti veći, te stoga ne može biti prigovora dokazu, što ga pružaju granice četiriju drveta.

Polezija — kraj nešto manji od polovice Engleske — jest trokut i vrhove njegove prikazuju otprilike gradovi Brest Litovsk, Mohilev i Kijev. Bila je nekoć jezero imajući oblik plitke zdjele s podignutijem rubovima, a prije njena odvodnjenja, koje se desilo u novije vrijeme, 75⁰/₁₀₀ njene površine bijaše samo močvarna naplava, polovicom pokrivena od česti gajevima crnogorice od česti izmiješanom šumom, no inače bez drveća. Gornji sloj sastoji se od treseta, koji seže 18 stopa duljine, a tamo amo ispod treseta ima sloj željezne rude, debeo otprilike 2 palca. Goleme baruštine presječene gustom i zapletenom mrežom rijekâ izmjenjuje se pjeskovitijem ostrvićima, koji više leže. Tijek je vode spriječen, jer je donje tlo nepromočno, pād je rijekâ slab, a korito donjega Pripeta zatvaraju visoke obale. Bare su pokrivene trskom i sitom — na pješčanom tlu kadšto perunikom — površina rijekâ lekutom³⁾ i sličnijem biljem, koje toliko sprječava njihov tok, da one moraju neprestano mijenjati svoj smjer. Između trske i site ima mjestâ obraslijeh ševarikom⁴⁾ — kadšto i mekom travom — koju seljaci kose stojeći do kukova u vodi, ili s čamca. Samo mjesta, koja više leže — malene oaze, do kojih je teško doći — mogu se obrađivati.

³⁾ water-lilies, Teichrosen, po Šuleku. Bilj. prev.

⁴⁾ reed-grass. Bilj. prev.

Poprečna je toplota kroz godinu više od 43° Fahr.; u januaru poprečno 20° Fahr., u julu poprečno 65 $\frac{7}{10}$ ° Fahr. Poprečna visina padavinâ je 16—20 palaca; dubljina snijega najviše sedam palaca; snijeg ostaje ležati ne sasvijem tri mjeseca (od sredine decembra gotovo do sredine marta), često sâmo dvije do tri sedmice. Pripet je smrznut od sredine novembra do sredine januara; plovani je 220 do 300 dana. Usprkos mekom, blagom podneblju kraj je nezdrav; močvara, što gnjije, razvija mijazmatičke plinove, koji uzrokuju bolesti plućâ i grla, i gadni koltun⁵⁾ (plica polonica); jata mušicâ uzrokuju groznicu, koja se povraća. No otkad je kraj odvodnjen, slabi se rod ljudi i životinjâ vidno popravio.

U ovoj se abnormalnoj zemlji razvilo zasebito pućanstvo. Današnje žiteljstvo ne broji ni pō milijuna, tako da čitavi stari slavenski rod u Poleziji nije mogao brojiti više od nekoliko stotina tisuća duša. Žitelji Polezije jesu Bijeli Rusi, ali žitelji južnoga dijela jesu crnokosi, Mongolima slični, Malorusi, koji su iselili s juga, da se uklone napredovanju altajskijeh okonjenih⁶⁾ nomada. Bjelorus je srednjega stasa, vojnički novaci mjere poprečno 5 stopa 4 palca. (Stari kosturi mjere između 5 stopa 4 $\frac{4}{5}$ palca i 5 stopa 5 $\frac{4}{5}$ palca, po čem se vidi, da pućanstvo na močvarnu, naplavnu tlu degenerira. U zdravijim krajevima izvan Polezije postaju Slaveni viši i jači; u šestom su vijeku prema Prokopiju bili „svi znatne visine i osobite jakosti.“ Njihova je koža bijela; svjetloplava kosa preteže (57 $\frac{0}{10}$), a oči su im sive ili modre poput neba.

Prema Prokopiju bili su južni Slaveni crvenkasti (ὑπέροσθροι), ali većina ih je danas tamna i crnokosa ili smeđokosa, a i poslavenjeni crnokosi Rumunji vrlo su rašireni. Marco Polo (talijanski tekst) zove Ruse la gente molto bella... e sono bianchi e biondi, a Ibrahim ibn Ja'qub u desetom vijeku ističe kao izuzetak tamnu i crnu kosu Čehâ. To potječe od primjese tuđijeh tamnijih plemena.

Najšire rijeke, najveća jezera, najviše planine, najstrašnije pustinje mogu se savladati, sâmo izdajnička je močvara nepobjedljiva. Tu mogu stanovnici dvaju mjesta vidjeti jedan drugoga, a ipak biti udaljeni kao što je Evropa od Amerike. Prije odvodnjenja moglo se u neka mjesta Polezije doći samo golemijem obilaženjem, a druga su bila pristupačna samo usred zime preko leda. Tako su Slaveni u svom prvobitnom domu bili podijeljeni na malene grupe, koje su kroz veću čest godine malo među sobom općile. Ali dok je civilizacija na nisku stepenu, tuđinac je dušmanin, a oni nijesu imali nikakove političke, teritorijalne ili socijalne veze. Još kasnije, kad su došli u dodir s istočnijem Rimljanima, njima

⁵⁾ elf-lock, Weichselzopf, po Šuleku. Bilj. prev.

⁶⁾ mounted nomads. Da se ne mora uvijek opisivati, uzeta je riječ „okonjen“, koja se već prilično udomačila. Bilj. prev.

— prema Prokopiju — „nije vladao jedan čovjek, već oni su otpamtivijeka živjeli u demokratiji, i tako su zajednički raspravljali sve svoje poslove — dobre i zle.“ „Mauricius“ svjedoči, da su oni bili „bez kralja i neprijateljski jedni drugima“, i nikad nijesu nastojali da sastave velike čete; u tome smislu moramo razumjeti dalju tvrdnju, da su oni bili „slobodni i nikako se nijesu dali lako zvesti da padnu u ropstvo ili dođu pod kojega gospodara“ od svojijeh srodnika. Stijem lakše su padali pod tuđinsko igo; „oni se predaju prvome, koji dođe“, kazuje Pseudo-Caesarius. Samo malene hrpe selâ — u Poleziji kadšto pojedinačna sela — stvarale su neke organske cjeline pod patrijarhalnom vladom. Tu se nije moglo ni misliti na socijalne razlike, kao što nije bilo ni razlikâ po časti.

Po svoj prilici ni Slaveni, kao ni Germani, nijesu imali zajedničkoga imena, prije nego što su se raširili iz Polezije, jer kako nijesu poznavali države, tako nijesu poznavali ni naroda. Ime Slavenâ glasi točno Slověne (sing. Slověnin), i po svoj je prilici nomen topicum — označujući otprilike „stanovnike Slovy“⁷⁾ — koje je prvobitno pripadalo samo jednom brojnom plemenu.⁸⁾ Istočni Rimljani sastali su se najprije s jednjem dijelom toga plemena i nazvali tako sva ostala slavenska plemena sjeverno od Dunava Sklawēnoi, Sthlawoi⁹⁾; no ipak su ih neko vrijeme razlikovali od Antâ u Južnoj Rusiji, koji su govorili istijem jezikom.

Kao kod sviju Indoevropljana, slavenska je porodica isprva bila patrijarhalna; matrijarhatu nema nigdje traga. Bračni je vez najprije oslabio u kasnije vrijeme među pojedinijem slavenskim narodima pod igom nomadâ. Žena kupljena ili silom oteta bila je isprva vlasništvo muža. To je bila navada otpamtivijeka, i još se uvijek na nju pomišlja u izvjesnijem starijem ceremonijalnijem običajima (na pr. prividna otmica uz prethodni dogovor). Bogataši su mogli živjeti u poligamiji, masa naroda imala je po jednu ženu. Osamljenost malenijeh sela u Poleziji činio je bračni vez još tješnjim. Bračna vjernost Slavenâ bijaše predmet općega udivljenja, te prema „Mauriciusu“, Sv. Bonifaciju i drugima, njihove su žene bile tako izvanredno poštovane, da su mnoge smatrale za nepristojno preživjeti svoje muževe, i dragovoljno su skončavale svoj život.

⁷⁾ Engleski: „inhabitants of Slovy“. Bilj. prev.

⁸⁾ Otud Slověne (Sjeverna Rusija, blizu Novgoroda), Slověne (Bugarska), Slovinci (Pomorje), Slovaci (Sjeverna Ugarska), Slovenci (Austrijske Alpe).

⁹⁾ Otud potječe arapsko-perzijsko Çaglab, latinsko Sclaveni, Sclavi. Teutoni nazivali su Slovene Vinithôs ili Vēnēthās, što je Tacit prilično točno preveo Veneti, kasnije latinski Venethae, Venedae, njemački Wenden. Šahmatov je dokazao, da su Slaveni to ime nasljeđovali od svojijeh prijašnjijeh gospodara keltskijeh Venedi, koji su zapremali povislanski kraj otprilike u trećem i drugom vijeku prije Krista. Jordanes složio je teutonsko ime s grčkijem, uzimajući ime Vinidae kao skupno, a imena Antes i Sclavini kao pojedinačna imena.

Do nedavno se držalo, da su stari Slaveni živjeli u kućnijem zadržugama, to jest, da poslije očeve smrti sinovi nijesu dijelili baštinu, nego su i dalje živjeli zajedno pod upravom kućnoga starješine. Moderne srpsko-hrvatske zadruge smatrale su se ostatkom staroga slavenskoga običaja, a to se činilo stijem vjerojatnije, što Bjelorusi u Poleziji — gdje je netom otkriven prvobitni dom Slavenâ — također žive u zadržugama; k tome ima tragova tome načinu života nesamo među drugijem slavenskim narodima, nego i među Germanima i mnogijem drugijem narodima. Ali pokazalo se, da je srpska zadržuga nikla od prvobitno istočno-rimskoga načina oporezovanja — *καπνικόν*, dimnica ili dimarina, porez od ognjišta — prema kojemu je svako odjelito ognjište davalo jedinicu daće. Zacijelo su stari srpski zakoni nalagali oženjenom sinu da se odijeli od oca, ali pod gospodstvom Turaka ostajao on — često samo prividno — u nepodijeljenom kućanstvu, da bi plaćao samo jedan porez od ognjišta kao prije. Ali porez od ognjišta nahodi se također među altajskim narodima. Nema sumnje, da nema slobodna naroda, u kojega bi se društveni red osnivao na komunističnom kućanstvu. Dašto, a priori mogu se zamisliti i drugi uzroci njegova postajanja, na pr. boljarska zabrana diobe, a osobito nedostatak zemlje i prenapučenost, nakon što su seljački posjedi neprestanijem dijeljenjem postali premaleni za dalju diobu. A nigdje na svijetu nije se to moglo lakše desiti nego u Poleziji, kraju tako siromašnom na oračoj zemlji. Ali u šestom vijeku Prokopije konstantira: „Oni žive razdaleko raspršeni u traljaviem kolibama i vrlo često mijenjaju svoje obitavalište.“ Komunistička kućanstva ne postoje pod takovijem uvjetima.

Kućna zadržuga mora se razlikovati od ruske seoske zadruge (mir ili obščina), za koju se također dugo vremena smatralo, da je staroga slavenskoga podrijetla. Ona raspolaže sveukupnom zemljom sela, prisvajajući sebi od vremena do vremena sve seljačke posjede i dijeleći ih nanovo. No u novije vrijeme našlo se, da su ove seoske zadruge vrlo kasno nastale, i to zbog glavarine uvedene od Petra Velikoga god. 1719. Na uplatu toga poreza bilo je kmetsko selo skupno obvezano, te čim se broj sposobnijih ljudi znatnije promijenio porođajima i smrću, trebalo je svu seosku zemlju nanovo podijeliti u jednake dijelove među one žitelje, koji su tu bili. Te periodičke ponovne diobe uređene su zakonom istom g. 1781.¹⁰⁾ Fustel de Coulanges ih je pravo ocijenio: „Mir nije skupno vlasništvo, već skupno kmetstvo“.

U ratarstvu i hrani stari su se Slaveni posve razlikovali od Germanâ. Potonji su živjeli poglavito od mlijeka i mesa, te su bili stočari, prepuštajući obrađivanje polja ženama, starcima i robovima. Ali Polezija je

¹⁰⁾ Kovalevsky, *Modern Customs*, pp. 94. i d.; Sergejevič, *Vremia*.

sasvijem nepodesna za stoku i krave muzare ne mogu živjeti od trske i site, a trava uspijeva samo na oazama i daje slabu hranu. Ča i sad, nakon što su močvare odvodnjene, seljačka je krava bijedna životinja, koja daje malo mlijeka, a goji se ponajviše za vučenje tovара. Još lošiji bijaše njegov konj, a ovaca je uopće jedva bilo. Svinja uspijeva bolje, ali i ona ne živi u raskoši, jer tamo ima samo malo idirota¹¹⁾ i drugoga korijenja i bukva, koja nosi bukvice, ne raste uopće, a hrast sa žirom samo tu i tamo. Prema svjedočanstvu arapskoga geografa iz devetoga vijeka imali su Slaveni, koji su bili podvrgnuti kralju okonjenijeh nomada što piju kumiz, samo malo tovarnijeh konja — samo odlični ljudi imali su jahaće konje, i ti su se bavili timarenjem svinjâ, kako drugi narodi timare ovce. Po tome je jasno, da konji ne pripadahu Slavenima nego njihovijem altajskijem gospodarima, i da Slaveni u Rusiji u ono doba nijesu imali domaćijeh životinja osim svinjâ. Isto pripovijeda Konstantin Porfirogenit stotinu godina kasnije. „Rōsi (skandinavski vladari ruskijeh Slavena) nastoje živjeti u miru s Patzinakima (okonjenijem nomadima pontske stepe), jer oni kupuju od njih stoku, konje i ovce . . . budući da nijedne od tijeh životinja nema u Rusiji“ (t. j. u ruskoj slavenskoj zemlji). Stoga je mlijeko kao općeno sredstvo hrane bilo nepoznato starijem Slavenima, tako da oni nijesu imali svojijeh riječi za stoku, teški plug¹²⁾, mlijeko, sir i slično, već su ih morali uzimati iz germanskijeh i altajskijeh vrela.

Polezija je nešto podesnija za ratarstvo, premda se samo suhi ostrvići dadu obrađivati. Pače i sad, nakon odvodnjenja, proizvodi se samo malo žita. U golemom mnoštvu šumâ i močvarâ malena su se polja izmakla pažnji posmatračâ, pa tako je arapski geograf mogao reći, da Slaveni žive ponajviše među drvećem nemajući ni vinogradâ ni žitorodnijeh polja. Nedostatak orače zemlje prinuđivaše Slavene da vrlo marljivo obrađuju tlo motikom ili izvrsno napravljenim zavnutijem plugom¹³⁾, u koji su se sami ujarmljivali. Dašto, u samoj Poleziji nije bilo napretek žita, ali pirevina (*glyceria fluitans*), koja je slađa i hranjivija od proša, raste tamo divlje izobila u stajaćoj vodi i na vlažnijem livadama. Još u devetnaestom se vijeku ona izvozila, i zacijelo je starijem Slavenima služila za hranu. Za odijelo i ulje gojio se lan i konoplja.

Polezija obilovaše velikom divljači — urom¹⁴⁾, losom, divljom svinjom, medvjedom, vukom — i zvjeradi, što je odjevena krznom — dabrom, vidrom, lisicom, sobolom, kunom, zerdavom, vjevericom i t. d. Ali zbog

11) „sweet calamus“. Bilj. prev.

12) Engleski: heavy plough. Bilj. prev.

13) Engleski: hook-plough. Bilj. prev.

14) ur = aurochs (Aurochs). Bilj. prev.

nedostatna oružja i neprohodnosti zemlje nije lov bio osobito unosan, tako da je malo divljači bilo za hranu. Stijem je u drugu ruku bio unosniji ribolov, a prirodno obilje ribâ uvećavalo se tijekom, što se tekuća voda zagrađivala gatovima. Pčelarenje igraše znatnu ulogu kod sviju slavenskih naroda od najstarijih vremena. Opojno piće, med napravljeno od meda, bilo je Slavenima, što je vino i pivo drugim narodima.

Močvara, koja osamljuje, sprječava općenje; Bjelorus je u prvom redu ratar i ribar. Nesklon svakom preduzeću prepušta on drugima da trguju plodovima njegova rada, i oni ga iscrpljuju baš do posljednje pare. Pijanstvo jest jedina ružna navika njegova, inače imade vrlo privlačljivijih svojstava. On je štedljiv gotovo do škrtosti, oprezan u vođenju svojijih poslova i pokazuje ustrajnost, koja nipošto nije u skladu s njegovom tjelesnom slaboćom. On nije nametljiv, već ponešto sanjarske čudi, povjerljiv, nimalo pakostan, dobroćudan, ne bez osjećaja časti, vrlo gostoljubiv i voli zabavu. Ples, pjesma i glazba su prirodni elemenat njegov. U ljetne večeri skuplja se seoska mladež na cestama i često obilazi po cijele noći pjevajući u zboru svoje žalostive liričke pjesme. Bjelorus je ostao vjeran starom slavenskom karakteru. Prema Prokopiju Slaveni nijesu bili zlobni i opaki, već bezazleni i priprosti; „Mauricius“ veli: „Oni tako podnose žegu, studen, vlagu, golotu i glad, i prijazni su prema tuđincima“. Prema Adamu Bremenskome (koji je umr'o g. 1075.) nije bilo gostoljubnijega i prijatnijega naroda od pomorskih¹⁵⁾ Slavena. Raznovrsnost glazbenijih instrumenata među Slavenima iznenadila je arapskoga geografa, a svi su slavenski narodi još i danas vrlo muzikalni.

Bezdana kaljužine Pripeta nijesu davale dovoljno zaštite protiv iznenadnijih navala i napadaja; zimi mogli su nomadi na svojijem brzijem konjima prodrijeti preko leda duboko u zemlju, a ljeti mogli su gusari služiti se rijekama sve do njihova vrela. Obrana bijaše uzaludna. To je stare Slavene učinilo izvanredno neratobornima i plašljivima poput zvjeradi u šumi. Kad su ljeti bili nenadano napadnuti, morali su poput žabâ iščeznuti u vodi ili u šumi, i zimi su se morali skloniti iza svojijih brojnijih plovova. Prema Prokopiju borili su se oni bez odore samo s malijem štito-vima i džilitima, neki pače bez plašta i kabanice s pregačom oko kukova. Ali ni ta slabašna oprema ne bijaše čisto slavenska; ona mora da je uzajmljena od kojega germanskoga naroda, valjada od ratobornijeh Herula, koji su se borili na isti način.

Polezija je zemlja, koja potiče na obilno maštanje. Njeno jezero od barunštinâ ističe se osobitom jesenskom tišinom — tišinom, koja ne narušava ni zujanje mušice, a prekida je samo blagi šum site. Kad se

¹⁵⁾ Pomerania (Pommern). Bilj. prev.

ribar noću u svom čunu kliže po glatkoj srebrnoj vodi, ta ga se tišina baš tako hvata kao njena opreka, marmor jezera od trske i ujanje šume u vihoru. Sve to stvori u žitelju raspojasanu uobrazilju, koja ga navede da napuči svijet prirode dusima. Još danas pridaje on čovječi lik suncu, mjesecu, vatri, drvetu, kaljuži, divljem ognju, proljeću i svemu drugome, što se može opaziti. No i veselje i žalost, svaka bolest, nedjelja, svaki praznik — također su dusi. Njegova kuća, staja, suša, gumno imadu svoje vlastite aveti, a svaka od njih ima ženu i djecu. K tome valja pridodati poštovanje predâ. Na izvjesne dane veli otac pri večeri: „Sveti pređi, mi vas pozivamo da dodete k nama i jedete od svega, što je Bog dao nama, čijem je ova kuća bogata — sveti pređi, ja vas molim da dodete, do doletite k nama“. Kleknuvši s hljebom i solju u rukama on se moli duhu kuće i njegovoj ženi i djeci, ištući njihovu sklonost i oslobođenje od svakoga zla. Polezijac ima samo nejasne misli o budućem životu, ali on vrlo dobro poznaje pakosne mrtvace i njihovo pojavljivanje u prilici vampirâ i vukodlakâ. On je tako sujevjeran, da u svojoj pameti drži spremljen obilat priručnik tajnijeh sredstava, kojima će zaplašiti sve zle duhove, i pri svakom koraku pazi da ne izazove duha. No ipak on ne može sve znati i to je moguće samo osobitijem čarobnicima obojega spola, koji opće sa zlijem dusima, i kojijeh pomoć se traži u potrebi i bogato nagrađuje.

Svijet je djelo Boga, stvoritelja sviju dobrieh i korisnijeh bića i stvari, i đavola, koji stvori bregove, močvare, zvjerad, otrovne biljke, bolesti i t. d. Bog je udahnuo u čovjeka dobru dušu, đavo opaku. O samom božanstvu Polezijac nije sasvijem načistu: „Bog zna, koliko ima bogova.“ Kršćanski su sveci njemu manji, zasebiti bogovi i tako je sv. Ilija bog groma, Đuro bog stoke i divljači, Nikola poljâ, Kuzma i Damijan kovačâ. Oni obilaze svijetom i zabavljaju se čineći ljudima kojekakove vragolije. Spomena je vrijedno poštovanje vatre, naročito vatre na ognjištu, koja se nikad ne smije pustiti da utrne, i koja se prenosi u novo nastanjenu kuću. Bjelorusko neznaboštvo (s vrlo tankijem pokostom kršćanstva) seže unatrag do najstarijih Slavena, a jasni se tragovi njegovi mogu vazda naći među svijem slavenskijem narodima. Ono je istovetno sa šamanizmom Altajaca, samo s tom razlikom, da je ono, što u Poleziji bijaše vjerovanje širokijeh masa, među okonjenijem nomadima bilo šamonsko otajstvo, za koje masa naroda nije marila brinući se samo za hocus-pocus čarobnikâ. Pažnju motrilaca svračaše na se poštovanje vatre, i zato arapski geograf devetoga vijeka zove i Slavene i Altajo-Madžare poštovačima vatre. Prema Prokopiju vjerovali su Slavene u jednoga glavnoga boga, poricali su udes i klanjali se riječkama, vilama i drugijem *δαίμονια*. Nikakovi tragovi mitologije nijesu preostali; bogovi, što se kasnije pominju, i njihovo poštovanje pripada pojediniem slavenskijem narodima.

Mnogi su slavenski narodi spaljivali trupla mrtvih, drugi — među njima Polezijci — zakopavali su ih. Ali spaljivanje mrtvih mora se pripisati utjecaju tuđijeh osvajača, osobito Germanâ. Činjenica je, da su normanski Rōsi spaljivali svoje mrtvace zajedno s njihovijem udovicama, koje su se same ubile (Ibn Fadlān), a udovice Herulâ da su se vješale na zemljane ograde grobištâ svojijeh muževa.

Polezija je još i danas najzaostaliji kraj zaostale Rusije. Posljedica i ujedno uzrok neznatnijeh potreba naroda razbira se u tome, što nema diobe rada. Slaven je morao sâm za se napraviti ono malo svoga oruđa, no pri tome — sudimo li po zakopanijem ostacima, među kojima ima vrlo malo kovnijeh predmeta — pokazivaše ukus za oblik i nakit. Izvanji je pazar mogao on opskrbljivati samo sirovijem proizvodima — dragocjenijem krznima, voskom i medom — no nije vjerojatno, da ih je nosio na pazar, jer on je sâm čitav bio nuđen na prodaju kao zaslužjeni rob.

U našoj prvoj svesci [engleskoga djela] pokazali smo, kako se u pojasu slanijeh pustinja azijske pozadine¹⁶⁾ razvio divlji okonjeni nomad. Ovdje imamo drugi primjer velikoga prirodnog zakona, da narod jedan jest i ostaje ono, čijem ga je učinila njegova pradomovina. Baš kao što je okonjeni nomad sin i proizvod suhijeh slanijeh pustinja, Slaven je sin i proizvod močvare. Slaven i okonjeni nomad su, kao i njihove pradomovine, krajnje opreke, a krvava ironija udesa načinila ih je susjedima. Jedan je bio mek nakovanj, drugi bat, tvrd kao nado. U igru se uplete drugi, ne manje tvrdi bat (Germani), i nakovanj splasnu od njihovijeh udaraca.

Suha i prilično plodna šumska zemlja sadržava toliko oraćega tla, da ne može lako postati prenapučena i stoga ljudi tu stvaraju društva i države se dižu. Ali neobrazovani čovjek ne može ni pedlja zemlje da otkine od močvare, naprotiv on je povećava praveći nasipe i pretvarajući male rijeke u velike ribnjake. I zato plodne oaze bivaju manje, pučanstvo se sve više zbija i nagomilava. Suha šumska zemlja čini svoje žitelje, ali močvara podgriza snagu. No šumska zemlja ipak nije neiscrpljiva; kad se ono, što se poželo s nje ne nadoknađuje gnojenjem ili tijem, da je se pušta ležati na ugaru — ukratko, kad se tlo naprosto izrabljuje — onda zemlja ne može duže da podnosi pučanstvo, koje raste, već ga sili na iseljenje ili da se raširi na trošak susjedstva. Ali neratoborni stanovnici močvarne zemlje ne mogu ništa osvojiti, i mogu se samo postepeno širiti onamo, gdje ne nahode otpora. To je uglavnom razlika između raširenja Germanâ i Slavenâ. Germanska seoba bijaše eruptivna poput vulkana, slavenska je nalik na postepeno probijanje ili prokaplivanje, kao kad se povodanj polagano pomiče naprijed. Koji taj germanski narod

¹⁶⁾ Engleski: Asiatic Background. Bilj. prev.

ostavlja svoj dom; tražeći novi dom on uzbuni svoje susjede, a ovi opet uzbune svoje, i tako to napreduje, dok jedna hemisfera nije smučena i uznemirena, jake se države raspadaju, moćni narodi pogibaju, te i samo rimsko carstvo se drma. A Slaveni? Oni su posvojili i gusto napučili beskrajne prostore, a da ljetopisi za to nijesu ni saznali, pa i danas se uzalud pitamo, kako se to moglo desiti tako bez buke, i otkud su došli bezbrojni milijuni Slavenâ.

Osvojenje kraja oko Polezije po Slavenima jest prethistoričko. Oni su krenuli prema sjeveru, nakon što su baltički narodi ostavili svoj prvobitni dom u pojasu graba i povukli se prema Baltičkom moru; prema istoku preko Oke i do izvorâ Oskola; prema jugu do Kijeva — dalje prema jugu se nijesu mogli uzdržati, jer je pred petnaest vijekova travna stepa sezala ča do Kijeva i prema tome služila okonjenijem nomadima kao taborište sve do one točke. Prema jugozapadu stigli su Slaveni do Karpata, a na zapad se raširiše preko Visle. Za vrijeme rimsko smatrala se Visla istočnom međom Germanâ.

Ova raširena Slavija imala je zaisto vrlo mnogo razlikâ u klimi i tlu, no ipak prikazuje okrepu prema svojoj malenoj jezgri, Poleziji, kolijevci Slovenâ. Ta je jezgra rasula svoje stanovnike i osamila ih u malijem selima, dok naprotiv vodena mreža cijele ostale Rusije spaja i najudaljenije narode. Bilo bi zaista lakše od jezera Ladoge putovati do Crnoga mora, nego doći iz jednoga polezijskoga sela u drugo.

Ploština Rusije prikazuje golemu ravnicu, koja je stvorena ledenijem sjevernijem vjetrovima. Azovsko i sjeverni dio Kaspijskoga mora zatvoreni su ledom i zima je na jugu užasno hladna, a južni vjetrovi donose dalekom sjeveru izvanredno vrućijeh ljetnijeh dana. Tako je podneblje posvud jednako i posvema kontinentalno u svojoj krajnjoj oštrini. U sjevernom kraju raširenoga slavenskoga teritorija čine Valdajski brežuljci razvođe između Baltičkoga, Crnoga i Kaspijskoga mora. Riječne kotline Lovata, Volge, Dona, Dnjepra i Dvine tako su isprepletene i zbog slaboga pada svojega tako daleko uz vodu plovne, da je potrebno samo čamac prevući suhom zemljom preko niskijeh i uskijeh razvođa, da se stigne do Crnoga ili Kaspijskoga onamo od Baltičkoga mora preko jezera Ladoge. Slično se može iz Memel-Njemenske kotline stići do Dnjepra i od Dnjepra do Volge ili Dona, od Dona do Volge, ili do Volge od Dvine. Prije tisuću godina imala je Rusija više vode, ali odonda su se mnoge rijeke, što ih kroničari bilježe kao nekad plovne, isušile zbog bezobzirne sječe šumâ. Ta je rječna mreža, kao stvorena za primitivnu trgovinu, najljepša što je nahodimo na zemaljskoj površini, i usprkos neprijaznoj klimi ona bi zacijelo bila uzgojila najvišu civilizaciju, da nijesu južni ulazi njeni bili smješteni u travnoj stepi kraj Crnoga i Kaspijskoga

mora, u domeni okonjenijeh nomada, glavnijeh dušmana i gušitelja svake civilizacije, koja se počela dizati.

Prije petnaest stotina godina bila je Ponska stepa sve do sjeverne međe crne zemlje (na Dnjepru do Kijeva) travna stepa i istom kasnije podijelila se ona napredovanjem šume u sjeverni pojas drvine i južni pojas travne stepe. Don dijeli Ponsku stepu poprijeko: redovito je jedan narod stanovao zapadno od Dona do ušća Dunava, a drugi istočno od Dona do Kavkaza. Prema Kaspijskom moru postaje stepa vrlo slana, a dalje zaokruživši Kaspijsko more prelazi u središnjo-azijski pojas stepâ i pustinjâ, prastaru domenu okonjenijeh nomada. Kadgod su ovi bili uzburjani unutrašnjim nemirima, horde, koje su bile istjerane, tražile su amo od neolitičkih vremena sklonište i novi dom u Ponskoj stepi. Već za vrijeme Ilijade poznati su ondje okonjeni nomadi „što muzu kobile“ (ἱππημολγοί). Za doba Herodotovo stanovali su Skiti već od vijekova amo zapadno od Dona, a Sarmati istočno od njega, uživajući dugi period mira, jer je za to vrijeme azijska pozadina ostala u ravnojvjesju, te nikakove nove horde nijesu provalile u Ponsku stepu. Divljosti Skitâ malo pomalo nestajaše, a žalove Ponta i Maeotisa (Azovskoga mora) pokriše brojna grčka naselja, koja postadoše cvatući trgovački emporiji, osobito za golemi izvoz žita u Grčku. To zacijelo bijaše uzrokom, da su Skiti čitave ratarske narode podvrgavali pod svoju vlast. Herodot skuplja pod imenom „Skita“ različne narode, nomade i ratare, koji očigledno nijesu istoga roda; potonji su sijali žito „ne za hranu, već za prodaju“, te nema sumnje, da je među ovima bilo i slavenskih naroda.

U to šarenilo narodâ unijela su helenska naselja sjeme kulture, koje je obećavalo prenijeti civilizaciju prema zapadu i sjeveroistoku Evrope. Ali azijski nomadi počеше se kretati; Sarmati, još uvijek divlji, biše potisnuti od istoka, prijedôše Don, istjeraše i od česti podjarmiše Skite, te prije svršetka drugoga vijeka prije Krista zapremiše još i zapadni dio Ponske stepe. U tijem burama propadoše helenska naselja i s njima sjeme civilizacije. Za vrijeme drugoga ili trećega vijeka poslije Krista germanski Goti i Heruli istjeraše sarmatske horde. Gotsko gospodstvo trajaše više od dva vijeka, i to je jedina nenomadaska epizoda u historiji stepe. Goti bijahu najkrasniji¹⁷⁾ narod germanski, a njihov utjecaj na Slavene mora da je bio golem. Ali oko godine 375. bili su Goti prinudeni da učine mjesta Hunima, i stepa ostade u rukama nomadâ neprestano kroz četrnaest stoljeća. Jedni za drugim dodoše Huni, Bugari, Avari, Kazari, Madžari, Patzinaki, Kumani, Mongoli. Poput „burana“, bijesnoga vihra stepe, svaku od tih horda potjera svoju prethodnicu u divljem

¹⁷⁾ Engleski: magnificent. Bilj. prev.

bijegu u civilizovane zemlje Evrope, iskorijeni slavensko seljaštvo, što se bilo naselilo u travnoj stepi, i prijeđe preko drvene stepe plijeneći i ubijajući, tako da su Slaveni bili prinuđeni ostaviti i taj pojas i povući se u močvare polezijske. Redovna trgovina bijaše nemoguća, jer na bregovima rijekâ, osobito na opasnijem brzicama Dnjepra, preko kojijeh su se čamci morali prenositi na suhom, nomad vrebaše u visokoj travi, ubijaše momčad čamca i otimaše njihovu robu. Uza sve to, budući da su žitelji juga i sjevera živo tražili sirovine sjevera — vosak, med, a osobito krepke robove i lijepe ropkinje, i dragocjena krzna — bezobzirni skandinavski gusari-trgovci nađođahu bogat pazar za tu robu, koju su morali dovoziti do Eufrata i drugamo okolišnijem putem od Dvine do Volge i Kaspijskoga mora, ili preko Ladoge i Volkova, dok je dnjeparska pruga bila otvorena samo od vremena do vremena, a bila je vazda izvanredno opasna. Razgranjenost ove trgovine plijenom dokazuju nalazi istočnih novaca u Rusiji — 11.077 komada našlo se na jednom mjestu — Skandinaviji, Islandiji, Groenlandiji i kamo su god inače Sjevernjaci¹⁸⁾ dolazili. Gotovo 100.000 komada toga novca nađeno je i sačuvano, a kud i kamo više ga je bilo zatajeno i pretopljeno, ili još uvijek leži zakopano u zemlji, tako da je Jacobova procjena — jedan milijun — svakako preniska.

Najstarija pisana historija Slavenâ dade se ukratko skupiti u malo riječi: mirijade hajki za robljem i zasuznjivanja čitavijeh naroda. Slaven bijaše najtraženija ljudska roba. Ojačavši izvan svoje močvarne pradovine, otvrdnut protiv svake oskudice, radin, s malijem zadovoljan, dobroćudan i veseo, napunjivaše trgove robova u Evropi, Aziji i Africi. Treba se sjetiti, da je od svakoga slavenskoga roba, koji je stigao na svoje odredište, barem deset njih podleglo nečovječnom postupku za vrijeme prijevoza i žegi podneblja. Pa i Ibrahim (deseti vijek), koji je i sâm valjada bio trgovac robovima, piše: „A Slaveni ne mogu putovati u Lombardiju zbog žege, koja je pogubna za njih“. Otud visoka cijena njihova.

Arapski geograf devetoga vijeka pripovijeda nam, kako su Madžari u Pontskoj stepi gospodovali nad svijem Slavenima, koji su stanovali blizu njih. Madžari su dizali hajke na Slavene i vodili svoje sužnje duž obale do Kerkha, gdje su ih dočekivali Bizantinci i davali im grčkog brokata i slične robe u zamjenu za sužnje. Slaveni imadahu način utvrđivanja, te glavna skloništa njihova bijahu zimi tvrđave, ljeti šuma. Rōsi (Vikingi, nordički gusari) živjeli su na jednom ostrvu (valjada u starom trgovačkom gradu Ladogi između Ladoškoga i Ilmenskoga jezera). Imali

¹⁸⁾ „Northmen“; Normani.

su mnogo gradova, a cijenilo ih se na 100.000 duša. Oni su na ladama poduzimali ratove protiv Slavenâ i vodili ih kao sužnje u Khazarân i Bulgâr (emporije Kazarâ i Bugarâ na Volgi). Rōsi nijesu imali selâ; jedino zanimanje njihovo bijaše trgovanje sobolovinom i drugim krznima. Stotina do dvije stotine njih dolazili bi od vremena do vremena u slavensku zemlju i silom uzimali one, koji su im pristajali. Mnogi su Slaveni prilazili k njima i postali njihove sluge, da se zaštite.

Mi dakle vidimo Slavene na sjeveru okružene od gusarâ, na jugu od okonjenih nomada, te gonjene i tjerane poput životinjâ u šumi. Jordanesove riječi: „Mjesto u gradovima žive oni u močvarama i šumama“ kriju u sebi najužasnije narodno mučeništvo u historiji svijeta. Njihove „utvrde“ — prosti nasipi — što ih pominje arapski geograf, nijesu bile neosvojive; šta više, najjače utvrde u Evropi i Aziji bile su jurišem osvojene od nomada i Sjevernjaka. „Mauricius“ veli: „Nastanjeni u mjestima teško pristupačnima, u šumama, na rijekama, jezerima, oni prave u svojijem stanovima više izlaza za slučaj napadaja, i sve zakopavaju, što nije nužno potrebno . . . Kad su nenadano napadnuti, oni rone pod vodu i ležeći poledaške na dnu dišu kroz dugačku stabljiku od trske, i tako izbjegnu pogibiji, jer neiskusni misle, da su to prirodne trske; ali iskusni prepoznaju ih po rezu i probadaju im tijelo njima ili ih izvlače napolje, tako da ronilac mora doći na površinu, ako ne će da se uguši.“ Još g. 1768. jedan dio pobunjenijeh seljaka opkoljenijeh od poljske vojske spasao se iz Dnjepra dišući kroz trske duže od pō dana.

Taj strašni život mora da je dalje raspršio i rasuo slavenstvo, koje je već u Poleziji bilo smalaksalo. Ča i djelomično redovno obrađivanje tla bilo je nemoguće u krajevima izloženijem neprestanim navalama. Žitna bi ih polja bila odala, tako da su morala biti smještena daleko izvan dohvata. Da se hrane od konjâ, volova ili ovaca, ili od mlijeka, na to se nije moglo ni misliti, jer stoka bijaše najtraženiji plijen nomadâ, a što ovi nijesu uzeli, oteli bi gusari. I u svom prvobitnom domu bili su Slaveni stegnuti na raž i ribu, a tako su ostali i u svom većem domu.

Već u devetom vijeku bilo je to okruženje Slovenâ po gusarima vrlo staro. Germanski žitelji baltičkoga kraja bavili su se otpamtivijeka gusarstvom, a i vrlo stari suhozemski narodi javljaju se kao gospodari Slavenâ. Kako smo već vidjeli, u pretkršćansko doba zaslužnjili su ih keltski Venedi. Tijekom vremena stopili su se Venedi sa Slavenima u jedan slavenski narod, koji su Germani odsad zvali Vendima. Prvi njihovi germanski osvajači, za koje se zna, bili su Bastarnae, koji su, dolazeći s donje Odre, već u trećem vijeku prije Krista zapremali slavenske zemlje sjeverno od Karpatâ sve do ušća Dunava. Prema Polibiju i Dionu Kasiju bijahu oni brojan, odvažan, piću odan narod snažna uz-

rasta i strašna pogleda, koji nijesu znali ni za ratarstvo ni za plovidbu, a prezirali su timarenje stoke, jer su marili samo za ratoborna preduzeća. Na njihovijem su vojnama žene i djeca slijedili vojsku u kolima, a njihovi konjanici borili su se izmiješani s pješacima. Dijelili su se u različne plemenske skupine i odjele pod malijem kraljevima (reguli), od kojih je jedan stajao na čelu kao vođ vojske. Ali brojani narod bez ratarstva i stočarstva ne može živjeti samo o plijenu, i ne može živjeti sâm u zemlji; on treba drugi još brojniji narod kmetova, među kojim se smještava kao gospodujuć stalez. Sjeverno od Karpatâ takav su narod mogli biti samo Slaveni. Tako nastade najstarija poznata slavensko-germanska država. Drugi germanski narod, čijem se utjecaju Slaveni nijesu mogli oteti, bijahu divlji Heruli, koji su stanovali na Crnom moru istočno od Gotâ i od Dona, jer među njima se nahode isto oružje i isti pogrebni običaji kao među Slavenima. Treći narod bijahu Goti.

Prema najstarijoj gotskoj tradiciji (sačuvanoj kod Jordanesa) kralj Ermanarich (umr'o g. 373.) nadvlada Slavene (Venete), „koji, premda ih se nije cijeno kao ratnike, ipak, jer su bili brojem jaki, pokušashe isprva krepak otpor“. Sin njegov sinovca¹⁹⁾ Vinithar navali na južnoruske Slavene, Ante, i nakon jednog poraza svlada najprije njih, a onda Hune, koji su im pritekli u pomoć, u dvije bitke, ali pade u trećoj. Zacijelo je čudno, da je jedno pleme Slovenâ, koje nijesu cijeno kao ratnike nesamo Germani nego ni Bizantinci, moglo poraziti, pa ma samo u jednoj bitki, germanskog vođu, pred kojim su izmakli isti Huni. Pa ipak je činjenica, da su Anti bili uspješni ratnici, i da su kasnije u šestom vijeku posjedovali cijeli kraj od Dnjestra do Dona, što su ga prije držali Goti. Čudno je, da bizantinski izvori šestoga vijeka razlikuju Ante od svijuh ostalih Slovena, no istodobno ističu činjenicu, da oni govore istijem jezikom. A ime *Ἀντι* nije slavensko. Vojnička nadmoćnost Antâ, kako je to dokazao Kunik, ima se izvesti od neslavenskog osvajačkog naroda, Antâ, koji su svladali neka slavenska plemena i upravljali njima dugo i krepko kao viši ratni stalež²⁰⁾. Taj se narod onda poslavenio, kako se to često događalo s takvijem germanskijem i nomadskijem gospodstvima; on se pače raspao u male države, no sve su vazda raspravljale o zajedničkim stvarima u općijem skupštinama, a u spoljašnjem poslovima istupale su kao jedno tijelo. Isto čujemo o Bastarnima. U desetom i jedanaestom vijeku nahodimo u predašnjijem sjedištima Antâ u Pontskoj stepi slavenske Tiverce i Uliče²¹⁾, kojih imena također nijesu slavenska. Kako su se oni mogli uzdržavati protiv nomadâ ovdje, gdje su bili dnevno izloženi

¹⁹⁾ Engleski: great-nephew. Bilj. prev.

²⁰⁾ U drugu ruku isp. Hruševskij, I. pp. 175 i d., 577 i d.

²¹⁾ U originalu: Tiwertzi, Uliči. Bilj. prev.

navalama sviju azijskih horda, ako su bili čisti Slaveni bez germanskoga ili altajskoga ratničkoga sloja?

Još manje su se Slaveni mogli oduprijeti pritisku tuđijeh osvajača, kad su skandinavski Vikingi ponovili svoje navale. Ostavljajući svoje porodice kod kuće, Vikingi se isprva pojavljivali u malijem četama od sto do dvjesto ljudi, kao dobro spremljeni pratioci (*vaeringjar*) kojeg primorskog kralja, i vazda se vraćahu kući nakon što su prodali svoj plijen. Na važnijem točkama na svojem putu uređivali su oni trgovačke stanice, a te su se tijekom vremena prometnule u utvrđena naselja okružena od podvrnutog pučanstva finskoga, baltičkoga ili slavenskoga. Otuda se razvila uređena vlast, koja se nije više oslanjala isključivo na plijenjenje. Od riječi *vaeringjar* potječe ime naroda *Varangijaca* [Varangians], *Βαράγγιοι*. Varangijci su malo pomalo protegnuli svoju moć preko cijele Rusije — Kijevom su zavladao oko g. 855. — pokrili je gradovima, koji su isprva bili nezavisni (*gardar*²²), a najposlije su se te male države okupili u jedno carstvo *Rōsā*²³ (Rusa). Ukratko, trgujući skandinavski gusari posvojili su rusku mrežu vodenijeh putova, svladali Fince i Slavene, a skandinavska dinastija kuće Rurikove (= staronordički: Hroerek) osnova moćnu rusku državu.

Kako na sjeveru germansko-slavenske, tako su se na jugu stvorile nomadsko-slavenske države. Nomadska horda, koja se hranila mlijekom, zagospodova slavenskijem vegetarijanskijem seljaštvom. Slično stanje trajalo je donedavna u Ferghani, nekadašnjem kanatu Khokand, gdje su vegetarijanski Tadjiki otpamtivijeka izdirali u najnižem nomadskom ropstvu. Tragovi takvoga stanja mogu se proslijediti do u najdrevnije doba u istočnoj Evropi na zapadnoj granici stepskoga pojasa. Tako ga nahodimo već za vremena Efora (četvrti vijek prije Krista).

Horda Sarmatâ, Jazigi, preseli u srednju Ugarsku, gdje su se (otprilike g. 337. poslije Krista) kmetovi Sarmatâ, Sarmatae Limigantes, pobunili protiv svojih gospodara, Sarmatae Arcaragantes ili Sarmatae Liberi, i potjerali ih natrag²⁴). Ovdje imamo sličan dvostruki sloj kao onaj, što ga pominje Efor, a budući da *Tabula Peutingeriana* (oko trećega vijeka poslije Krista) pominje Venedi Sarmatae i Lupiones Sarmatae kraj čistijeh nomadskih Sarmatae Hamaxobii, Sarmatae Vagi, koji stanuju u kolima, mnogi uzimaju, da su ti kmetovi Sarmatâ, Sar-

²²) Stoga su Skandinavci Rusiju prozvali *Gardariki*, t. j. kraljevstvo mnogijih tvrđava.

²³) I to je ime švetsko; estonski se kaže *Rōts*. U starome švetskom Roper, Ropin je ime komadića primorja švetskoga. *Ropsmenn* = veslači, mornari, a ta riječ, kao Varangijci, postade imenom naroda.

²⁴) Müllenhoff, II p. 377.

matae Limigantes, bili Slaveni²⁵⁾. Najstarija naročita vijest o jednoj nomadsko-slavenskoj državi na donjem Dunavu nahodi se u Pseudo-Cezariju Nazijančaninu iz šestoga — vjerojatno ča iz četvrtoga — vijeka poslije Krista, naime vijest o galaktofazima Phisonitae ili Dunavljanima (Phisōn prema Marquartu znači isto što Danubius) i o vegetarijanskijem Slavenima²⁶⁾.

Najbolji prikaz, što ga imamo o tome stanju, tiče se avarsko-slavenske države. Gospodujući avarski nomadski stalež iščeznu kao narod s posebnijem jezikom među podjarmljenijem Slavenima, ali i poslije uništenja avarskoga carstva održa se on socijalno još daljep od slavenskijem imenima, kako to dokazuje znamenito mjesto kod arapskoga geografa devetoga vijeka: „Sijelo njihova vladara leži u sredini slavenske zemlje . . . . . Taj vladar posjeduje kobile, kojijeh mlijeko . . . . . jest jedina hrana njegova“²⁷⁾. Kao muzari kobilâ bili su on i gospodujući stalež okonjeni nomadi, i to, kako vremenska oznaka dokazuje, avarskoga roda. Ova vijest sama uništava naš predašnji nazor o karakteru slavenskih država sjeverno od srednjega Dunava i Karpatâ, i prinuđuje nas da uzmemo, da su se nomadske države prostirale daleko u teritorij Baltâ, pa ča i do Baltičkoga mora. Moroplovac Wulfstan potkraj devetoga vijeka pripovijeda o Istočnoj zemlji (Prusija, istočno od ušća Visle): „Njihov kralj i najbogatiji ljudi piju mlijeko kobilâ, ali siromašni i robovi piju med“²⁸⁾.

Dašto, djelovanje nomadâ nije bilo jednolično u cijelom tom beskrajnom prostoru; jače je bilo na njihovoj osnovci, u stepi, među južnijem ruskijem Slavenima, za koje g. 952 car Konstantin Porfirogenit veli, da oni ne goje ni konjâ, ni volova, ni ovaca — i po tome su morali biti vegetarijanci — premda su u to doba već stotinu godina bili pod moćnom vlašću skandinavskih Rōsa.

Tako vidimo, da je slavenski živalj od sviju strana bio pod utjecajem narodâ pljačkaša. Sve tako zvane slavenske države, o kojima imamo dovoljno vijesti, prikazuju se zapravo kao germanska ili altajska osnivanja. I ako ne ćemo da silom prešutimo sve germanske, bizantske i istočne izvještaje o političkoj i vojničkoj nesposobnosti Slavenâ, mi ne možemo za preostale slavenske države tvrditi da su slavenskoga podrijetla samo zato, što nema naročitoga svjedočanstva za njihovo germansko ili altajsko podrijetlo. Najjači je dokaz tome znamenita činjenica, da svi nazivi časti

²⁵⁾ Niederle, II pp. 127 i d.

²⁶⁾ Müllenhoff, II p. 367. Peisker, Beziehungen, 125 [311].

²⁷⁾ Harkavy, p. 266; Marquart, p. 468; Tumanski, p. 135, gdje rečenica glasi: Hrana njihovijeh vladara jest mlijeko.

²⁸⁾ Alfred the Great, by T. Bosworth, p. 22. Adam Bremenski (§ 138) veli, da su stari Prusi jeli konjsko meso i pili mlijeko svojijeh kobila (kumiz), dok se nijesu opili. Helmold (dvanaesti vijek) Chronica Slavorum, I, 1) donosi slične vijesti.

u slavenskom (izuzevši v o y e v o d a, vojvoda) potječu dijelom iz german-
skijeh, dijelom iz altajskijeh vrela.

Pod germanskijem i altajskijem tlačiteljima bili su Slaveni vijekovima ugnjetavani, no ipak su postali najbrojniji narod u Evropi zbog goleme prostranosti svoga teritorija, i što njihovi tirani nijesu bili ni brojni ni ujedineni. Pljačkaši nijesu mogli slijediti pojedine Slavene u šumske guštare i močvare, tako da su se opustošeni predjeli nanovo napučili od njih. Osim toga je bijes dvaju naroda pljačkaša od vremena do vremena popuštao. Mi to znamo za Vikinge po njihovom djelovanju u Evropi. Engleska, Francuska, Španjolska i Italija strašno su trpjele od njih, no u dugijem razmacima oni su mirovali, i nakon jednoga poraza dušmanin se za dugo vremena nije vraćao. Moć njihova bila je od vremena do vremena skršena i u njihovoj vlastitoj zemlji, i onda su se poraženi narodi naužili blagodatna odmora. To se nije desilo u Rusiji, gdje je nekoliko tuceta pljačkaša izvojštilo odlučne pobjede, i gdje jedino Sjevernjaci nijesu imali ozbiljnijeh protivnika do svojijeh srodnika. Isto je bilo s okonjenim nomadima. Prva pojava njihova bijaše užasna, da se ne da ni opisati, ali bijes njihov iscrpe se na mnogijem bojnijem poljima, a kad su redovi njihovi bili prorijeđeni, morali su pozvati svoje slavenske kmetove da se za njih bore. Tako su oni mnoštvo Slavena povelu u stepu, gdje su se ovi preporodili i umnožili, dokle nije opet koja nova i krepka horda prokrcila sebi amo put iz Azije i ponovila uništenje.

Drevni German bijaše u ratu baš tako divlji kao okonjeni nomad, ali zato ga nadmašivaše karakterom i sposobnošću za civilizaciju. German postade od pljačkaša, da tako kažem, jednijem skokom u civilizaciju osnivač sjajnijeh i dobro uređenijeh država, dovodeći duševno blago, što ga je uzajmio, do visokog savršenstva. U drugu ruku i najslabiji dah civilizacije potpuno uništava okonjenoga nomada. Ta golema opreka pokazala se također u načinu postupka s robovima. Okonjeni nomad postupaše s podvrgnutijem narodima kao sa zvijerima šume, koji se gone i love za zabavu i prosti užitak u ubijanju. Sâm bez ikakve sposobnosti za civilizaciju uništava on svaku klicu civilizacije, što se nahodi među njegovijem podanicima, vrijeđajući njihovo osjećanje pravde svojijem bezakonjem i razuzdanošću a sâm rod oskvrnjivanjem njegovijeh žena. German naprotiv postupaše sa svojijem kmetom kao s korisnom domaćom životinjom, koja se uništava samo u srdžbi, a nikad iz objesti. On uživaše izvjesnu samoupravu i ostajaše na miru, nakon što bi izvršio određene dužnosti. Ča i skandinavski gusari, prema arapskom geografu, postupahu sa svojijem kmetovima „dobro“ (s gledišta istočnjačkoga²⁹). Stoga nije čudo, da su

²⁹ Ovo je tvrdnja opravdana, jer (prema najstarijem zakoniku — Russkaja Pravda) slavenski seljaci (smerdi) bili su pod gospodstvom Rōsā uistinu lično slobodni.

Slaveni, nemogući opirati se strašnijem navalama i pljačkama, te nemoćni dati sebi političko uređenje, voljeli dragovoljno podvrći se gospodstvu gusarâ.

S obzirom na to najstariji ruski kroničar Lažni Nestor kazuje (za godinu 859.): „[Slaveni] potjerali su Varangijce preko mora i . . . počeli sami sobom vladati, a nije bilo pravde među njima; pleme se dizalo protiv plemena, i bilo je unutrašnje borbe među njima . . . I oni rekoše jedan drugome: Da potražimo vladara, koji može vladati nad nama i suditi, što je pravo. I oni podoše preko mora k Varangijcima, k Rusima, jer tako su se Varangijci zvali . . . [Oni] rekoše Rusima: Naša je zemlja prostrana i bogata, ali nema u njoj reda; dodite vi i vladajte i upravljajte nama. I tri su brata bila s njihovijem cijelim plemenom, i oni uzeše sa sobom sve Ruse, i oni dođoše najprije k Slovjenima i sagradiše grad Ladogu, i najstariji Rurik nastani se u Ladogi . . . I ruska zemlja dobi svoje ime od tih Varangijaca.“³⁰⁾

Bijeda Slavenâ bijaše spasenje Zapada. Snaga Altajaca iscrpi se u istočnoj Evropi, a Njemačka i Francuska mogli su iza slavenskog valobrana³¹⁾ slobodno razvijati svoju civilizaciju. Da su oni imali takove stepe kao Ugarska ili južna Rusija, nema razloga uzeti, da bi oni bili bolje prošli od Slavenâ.

Kompaktno slavensko naseljenje krajeva istočno od Labe i južno od Dunava desilo se između šestoga i sedmoga vijeka. U toj zapremi germanskih zavičaja među Labom i Vislom valja razlikovati dvije faze — predavarsku i onu drugu, kad im je za ledima bila avarska sila. U prvoy stigli su Slaveni do Krkonošâ, možda su ih i prešli, a možda su ća doprli već i do srednje i donje Odre. U spomenima Germanâ ne nahodi se o tome tragova, jer od početka petoga i zapravo većijem dijelom već od konca trećega vijeka poslije Krista, bio je kraj na zapadu Odre i na jugu Krkonošâ napušten od svojijeh starijeh germanskih žitelja. Najstarije svjedočanstvo za to jest ime Silesia, od gore Slęz' (Zobtenberg) i rijeke Slęza (Mala Lohe). Slęz (prvobitno Silengŭ) dovodi slovo po slovo do riječi Siling, Slęza do Silingia, dosljedno do germanskih Σιλινγαι, koji su prema Ptolemeju baš ovdje živjeli. Slaveni mora da su još tamo našli Silingijaca, i mora da su uzeli to ime od njih bilo prije bilo skoro poslije g. 406., kad oni prijedošë Rajnu te s Vandalima i Sjevima krenuše u Španjolsku. Treba dopustiti, da su Slaveni posvud našli raspršijeh ostataka Germanâ, jer su naprosto germanska imena O d e r, E l b e (A l b i),

³⁰⁾ Thomsen, pp. 13 i d. Ovi germanski Rusi [Russ] moraju se razlikovati od modernijeh slavenskih Rusa.

³¹⁾ „Breakwater“ (Wellenbrecher).

Moldau (Walthahva) i t. d. prilagodili svome izgovoru (Odra, Laba, Vltava). U izvjesno vrijeme i u izvjesnijem krajevima bilo je pučanstvo izmiješano, i treba naročito istaći, da još u šestom vijeku Germani, koji su se oдавna bili povukli prema jugu, nijesu priznavali, da bi Istok do Visle definitivno bio prešao u ruke Slavenima. On nije bio od njih posvojen, već jedino zapremljen od pojedinih četa naseljenikâ.

Od trećega do petoga vijeka ratne oluje podignute od Gotâ i Hunâ između Karpatâ, Ponta i Dunava proujaše nad Slavenima i oko njih. Ne čujemo ni riječi o tome, da bi oni učestvovali u borbi. Istom u sedmoj dekadi šestoga vijeka razotkri dolazak Avarâ do Labe veliku promjenu, što se u tišini bila desila.

Avari, kao i Huni, mora da su trebali golem broj ovisnijih Slavena. Kad se teritorij uz Pont ispraznio nakon odlaska Gotâ, Herulâ i t. d., zapremiše ga Slaveni, dašto kao kmetovi Hunâ. Podjarmljenje Germanâ bijaše za Hune pogubno; poslije Attiline smrti odbaciše oni jaram, hunsko carstvo propade, Ugarska postade germanska, a Huni se povukoše u Pontsku stepu. Odmah iza toga bila je ta stepa u rukama bugarskijeh horda, koje su držale u vlasti brojna slavenska plemena. Ovdje između Dnjestra i Dnjepra živjeli su u prvoj polovici šestoga vijeka Anti, „najhrabriji od Slavenâ“, koji su se vazda priključivali bugarskijem pljačkama u istočnorimskom carstvu. G. 558. uspje Justinijanu podići na njih oboje Avare, koji su se nenadano pomolili iz azijske pozadine. Avari bijahu od Justinijana zatražili zemljišta, no odbili su ponudu Donje Panonije — koju bi bili morali oteti divljijem Herulima i Langobardima — te su ostali u Dobrudži zadovoljavajući se godišnjem dankom za svoju pobjedu nad Bugarima i Antima. Ali kad je Justinijanov nasljednik prestao plaćati danak, Dobrudža nije više imala vrijednost za njih. Onda oni okrenuše prema sjeverozapadu i pojaviše se iznenada na istočnijem teritorijama franačkoga kraljevstva na Labi. Ugarskom nijesu mogli onamo doći, jer su Ugarsku zapremali jaki Gepidi, pa tako su morali proći kroz sjeverokarpatsku slavensku zemlju i Češku. Stoga su oni morali najprije podjarmiti te zemlje. Baza njihovijeh operacija protiv Franaka u Turingiji ima se tražiti u Češkoj, gdje su našli izvrsnijeh ljetnijeh pašnjaka u planinskom vijencu i dobrijeh zimovišta u ravnici za svoja krda. Značilo bi nerazumijevanje prirode okonjenijeh nomada uopće, a Avarâ napose, kad bismo ove ratove sa Sigebertom, franačkijem kraljem, smatrali prosto pljačkaškijem pohodima. Kasnije nijesu nomadi nikad dočekivali dušmanina okom u oko, već su izvanrednom brzinom obilazili njegove pozicije i onda navaljivali s leđa. Dočekivali ili potraživali su ga samo onda, kad je trebalo braniti svoju vlastitu zemlju. U prvoj vojni bili su poraženi, no u drugoj su pobijedili, a posljedica bijaše, da su sjeverni Svevi ispraznili najstariju germansku

zemlju među Labom i Odrom. No ipak sklopi Bajan, avarski khagan, mir sa Sigebertom, jer ga je želja drugamo vukla; langobardski kralj Alboin u Panoniji spremaše se da Italiju istragne istočnijem Rimljanima, pa da osigura sebi uzmak, sjedini se s Bajanom protiv Gepidâ u Ugarskoj i Transilvaniji. Kraljevstvo Gepidâ bi razoreno, Langobardi otvoriše sebi put u Italiju, a Avari se g. 568. nadoše jedinijem gospodarima Ugarske s njenom podunavskom i potiskom stepom, koja toliko prija nomadima.

Ispražnjenje stare Germanije od sjevernijih Sveva, razorenje gepidskoga kraljevstva i odlazak Langobardâ u Italiju — tri događaja, koji stoje u svezi — označuju epohu u historiji svijeta, jer čitavi Istok bi od Germanâ prepušten Avarima i njihovijem pratiocima Slavenima³²⁾. Opet se jedanput mapa Evrope naglo promijenila, a s ugarskijeh stepa postadoše Avari strah i trepet sviju svojijeh susjeda. No zato ipak oni ne napustiše zemljišta oteta Germanima između Odre i Labe, Saale, Majne, Regnice, Nabe, jer je — kako ćemo vidjeti — svake godine jedna horda Avarâ zimovala na Majni i Regnici sve do otprilike g. 603., a khagan napuči pustu germansku zemlju sve do Baltičkoga mora Slavenima dovedenijem ovamo iz prvoga, sjeverokarpatskoga, avarskoga kraljevstva.

Da je to prvo avarsko-slaveno kraljevstvo postojalo, dokazuje izvještaj, što ga daje arapski geograf iz druge četvrti devetoga vijeka (prije nego što su Madžari zauzeli Ugarsku) o Velikom Kralju, koji muze kobile i stoga mora da je Altajac, i čija vlast leži u teritoriju slavenskih Duljeba ili Volinjanaca jugozapadno od Polezije; to je baš taj narod, što su ga prema Lažnom Nestoru nekad Avari držali u ropstvu. Živuci na međama stepe oni su otpamtivijeka bili plijen žitelja stepskih. Prije Avarâ bili su različni nomadski i germanski narodi njihovi gospodari; a ti narodi ostaviše za sobom ratoborne elemente, koji se — i nakon što su bili poslavenjeni — oštro razlikuju od podjarmljene slavenske mase. Kralj se slavenski nazivaše Knez (od Kŭnĕgŭ), germanski Kuninga. Među Sorbima-Serbima isticaše se stalež vićazi-vitezi (od „vitĕgŭ“), to jest, germanski, viking i brojno poljsko plemstvo ima germanski naziv szlachta.

Od te germansko-altajsko-slavenske mješavine Duljeba-Volinjanaca i drugijeh slavenskih naroda sjeverno od Karpatâ stvori sebi Bajan gotovo neiscrpljivu zalihu ljudi, koju upotrebljavaše kao ogradu protiv Germanâ³³⁾

³²⁾ Müllenhoff II pp. 101 i d. Svjedočanstva donosi Zeuss, Die Deutschen pp. 731 i d.

³³⁾ Preseljivanje čitavijeh naroda bijaše običajno kod nomadâ. Tako su Skiti preselili mnoge narode, među njima „Asirce“ na Pont u Maloj Aziji, a „Medane“ na Don. Slično su Avari macedonske Slavene preselili u Panoniju, a Bugari su, nakon što je Karlo Veliki razbio avarsko kraljevstvo, napučili sjevernu i južnu Ugarsku Slavenima, koje su u pravijem ljudskijem hajkama uhvatili u Macedoniji. I Mongoli su povelili velike čete Rusâ i t. d. u Ugarsku, koju su napola bili lišili pučanstva, ali su ih sami poubijali kad su se odanle povukli.

na svojijem zapadnijem međama. Dio Duljeba-Volinjanaca presadi on u Panoniju (gdje je kasnije bila županija *Dudleipa*, drugi u južnu Češku (kasniji kotari *Do u dleby i Vol yñ*), treći na daleki sjever (ostrvo *Wollin*) na ušće Odre. Slično otrže dio sjeverokarpatških Hrvata (*Khr'vati*) od gornje Visle i namjesti ih stranom na Labi i Saali, gdje nekoliko sela nosi njihova imena, stranom u Karantaniji (selo *Cra u uti*), stranom u Panoniji i Dalmaciji, gdje su kasnije nastale nezavisne hrvatske države; sjeverokarpatške Srbe (*Serbi*) dijelom na Saali i Labi (kasnije moćni *Sorbi*), dijelom ondje, gdje su oni danas nezavisni, u Srbiji i Crnoj gori. Današnji slavenski narodi nijesu dakle prvobitni, već su nastali počevši od šestoga vijeka postepenom kristalizacijom naroda presađenijeh od Avarâ u jezična jedinstva — a taj je proces bio dovršen već u desetom vijeku³⁴).

Bajanova namjera bijaše po svoj prilici ta, da najratobornija plemena, t. j. ona, koja su nekad bila pod vlašću Germanâ, namjesti u strateški najvažnija mjesta. Zato vidimo, da su *Sorbi-Srbi*, koji su bili upravljani od *sikingâ*, rascijepani.

Granice avarske moći označene su sjedištima *Obodricâ*³⁵) u Mecklenburgu, *Volinjanaca* na ušću Odre, *Dregoviča*³⁶) u Pomeziji i Macedoniji, *Milengâ* u Moreji, *Severjanaca* istočno od *Dnjepra* i u *Meziji*, *Srbâ* i *Hrvatâ* na *Jadranskom moru* i na *Saali*. Tako se avarska moć jedno vrijeme protezala od *Baltičkoga mora* do krajnjega juga *Grčke*, od istočnoga *Tirola* do rijeke *Donec* u *Rusiji*, no bez sumnje ta moć nije bila posvud jednaka i nije svuda jednako dugo trajala. Samo jedna volja, volja jednoga *khagana*, mogaše izvesti tako grdnu promjenu — presađenje jednoga istoga naroda dijelom na *Baltičko*, dijelom na *Jadransko*, *Jonsko* i *Egejsko more*.

Khagan ne mogaše svoje *Slavene* ostaviti bez nadzora, i stoga moraše među njima podržavati stalnu avarsku posadu, sa ženama i djecom. Ali *Avari* bijahu nomadski narod, koji su među slavenskim seljaštvom

³⁴) U pojedinijem slavenskim jezicima nema tragova ranijem miješanju. Još u desetom vijeku govorili su *Nortabtrezi* u Mecklenburgu drukčijim narječjem nego *Osterabtrezi* u južnoj *Ugarskoj*, a *Sorbi* na *Saali* i *Labi* drukčije nego *Srbi* na *Drini*. *Nortabtrezi* sa *Sorbima* pripadaju polapsko-slavenskoj, *Osterabtrezi* sa *Srbima* južno-slavenskoj jezičnoj grupi, a svi slavenski jezici prikazuju neprekinut lanac jezika vezanih prelaznijem narječjima. Stoga mnogi slavisti tvrde, da je udvostručenje tih narodnih imena slučajno, i da su *Slaveni* u svom prvobitnom domu bili podijeljeni u iste narode kao danas, koji su se nepomiješani raširili na sve strane. Ali u naše se vrijeme upoznalo, da odlomci jednoga naroda vrlo brzo prihvaćaju jezik svoje okoline, a drugi slavisti priznavaju historičke argumente, koji govore protiv radikalnoga raširenja *Slavenâ*.

³⁵) „*Obodritzi*“ u originalu. Bilj. prev.

³⁶) „*Dregovichi*“. Bilj. prev.

taborovali samo zimi — više od pô godine — a ljeti su pasli na visinama i rudinama, ostavljajući dašto za sobom stražu nad Slavenima, dok je vojska njihova polazila na borbu i pljačku³⁷).

Poslavenjeni avarski nomadi preživjeli su avarsko carstvo u mnogijem slavenskiem zemljama, te još u dvanaestom vijeku pripovijeda nam Helmold o Baltičkijem Slavenima na otoku Rujani (Rügen): „Zanimanje muškaraca stoji u lovu ili ribanju ili timarenju stoke. U tome stoji sve bogatstvo njihovo, jer ratarstvo je ovdje neznatno“. Ovdje su nomadi morali biti bez planinskih ljetnjih pašnjaka.

Što se tiče odnosa Avarâ prema Slavenima, „Fredegar“ kazuje, da su od najstarijih vremena Vendi [ovdje se naročito pomišljalo na Slavene gornje Majne i njene pritoke Regnice sjeverno i istočno od Nürnberga] bili upotrebljavani od Hunâ (Avarâ) kao befulci, to jest, kad su se Huni zaratili s kojijem narodom, Vendi su se morali boriti u prvom redu. Ako su pobijedili, Huni podoše naprijed da plijene, no ako su bili poraženi, skupiše se nanovo s pomoću Hunâ. Bez ovijeh befulci Avari, koji bijahu hitri na svojijem divno izvježbanijem konjima, ali bezpomoćni i slabi pješke, ne bi bili mnogo opravili protiv izvježbanog pješaštva. Stoga su oni morali skupljati bezbrojne, jer slabo oružane, mase slavenskih pješaka, koji su — budući da im je straga prijetila sigurna smrt od njihovijeh goniča — očajno srtali naprijed³⁸). U drugu ruku avarsko konjaništvo prikazivaše neisporedljivu oklopljenu vojsku oružanu mačem, lukom i sjekirom; ća i konji vođâ bijahu zaštićeni oklopom. Ali Avari sami za se nijesu bili dosta brojni, da opskrbe svoje golemo carstvo nužnijem pričuvama, i kad se raširilo gospodstvo njihovo, nastala potreba novijeh konjaničkih masa. Toj se potrebi udovoljavalo neprestanijem pojačanjima od drugijeh altajskiyh horda sa stepe. Među njima bijahu najbrojniji Bugari. Khaganova pobjednička zastava i nada na plijen privlačivaše neodoljivom silom pohlepne za robljenjem sinove stepe.

³⁷) Teofilakt II, 2 pripovijeda (591. poslije Krista): Tri sužnja biše dovedena pred cara Mauricija, koji nijesu imali ni mača ni drugoga oružja, već samo citare. Na pitanja odgovoriše, da su oni Slaveni sa žala sjevernoga mora [Baltičkoga mora], kamo da je khagan poslao poslanike s darovima da zatraže pomoćne čete. Oni donesoše khaganu odgovor, da ne može očekivati pomoći iz tolike daljine — oni sami bili su petnaest mjeseci na putu — a njihov narod da je posvema miroljubiv. Oni da igraju na citari, jer ne poznaju oružja, zemlja njihova da ne proizvodi gvožđa, i zato da oni žive tiho i mirno, a jer ne razumiju ratne trublje, da igraju na citari. To su očevidno bili uhode, ali fikcija njihove posvemašnje bezazlenosti mogla je cara prevariti samo u tome slučaju, ako mu se pripovijetka o khaganovu poslanstvu k Baltičkijem Slavenima prividala prirodnom. Cijela ta mistifikacija povodom je daleko raširenoj priči o golubinjoj ćudi Slavenâ.

³⁸) Mongoli su se g. 1241. u Ugarskoj poslužili istom pomoću, goneći sužnje pred sobom u borbu i protiv tvrdavâ, a posijecajući smjesta sve, koji su izmicali. Oni se ipak nijesu rado izlagali pogibli.

Presadenjem slavenskih naroda na zapadne međe svoje pljačkaške države mislio je khagan držati na uzdi svoje susjede, Saksonce na donjoj Labi, Franke na Saali, Bavarce na Nubi i gornjem Dunavu, Langobarde u Italiji, dok bi on sâm, zaštićen s leđa, mogao slobodno plijeniti istočno-rimsko carstvo, pri čem upotrebljavaše goleme mase Slavenâ kao befulci. On nije imao namjere da osvoji ma i dijelak rimskoga carstva i da ga napući Slavenima, jer to nije bilo u njegovu interesu; zemlje je imao u obilju, a Slavene je trebao za svoje vlastite kolonizatorne svrhe. Stoga im prepusti istočne Rimljane da plaćaju danak, a plijenjenje njegovo potpomagaše ga dalje. Uza sve to postupak njegov ne bijaše ekonomičan. Veći broj istočnih Rimljana bijaše dijelom poubijan dijelom odveden u ropstvo. Prazninu, koja je tako nastajala, zapremahu vazda Slaveni, koji se najposlije rasuše gotovo preko cijeloga Balkanskoga poluostrva te se dočepaše ča i Male Azije. U vrelima ima vrlo iscrpljivijih izvještaja o tijem avarsko-slavenskim pljačkaškim pohodima, no ipak se točno ne zna, kad su se Slaveni stalno ovdje nastanili; zacijelo, od veće česti, ne prije g. 602.

Na tome nekad rimskom teritoriju stopio se gospodujući avarski i bugarski nomadski stalež sa slavenskim seljaštvom u narodni organizam, i tako nastadoše moćne vojničke države slavenskoga govora; ali pravi imaoci vlasti nijesu bili Slaveni, već poslavenjeni Altajci, a obmana je misliti, da su Slaveni sami, Hrvati, Srbi, (novo-) Bugari, macedonski Slaveni postali dobri ratnici u avarsko-bugarskoj školi. Oni su ostali seljački narod živući — od česti do dana današnjega — uporedo s nomadskim pastirskim staležom. Gospodstvo nomadâ pokazuje se najjasnije među bugarskim Slavenima, koji se danas nazivlju po svojijem nomadskim gospodarima, altajskim Bugarima. Nakon što je Karlo Veliki razorio avarsko kraljevstvo, bugarsko se kraljevstvo protezalo od Balkana do moravskih Karpata. I Srbi i Hrvati osnovaše moćne države. U srednjem vijeku bijahu dalmatinski Slaveni opasni gusari, pa i malobrojni Slaveni Macedonije i Grčke mnogo su ratovali s Rimljanima. Ali još na početku sedmoga vijeka dobivaše trgovački grad Solun žito od tesalskih Slavena. Vođeni od Avarâ Slaveni prodriješe u Peloponez, i dugo se vremena vjerovalo predaji, da su Avari 218 godina zapremali Peloponez, tako da nijedan Rimljanin nije smio ući u nj.³⁹⁾ Prema Konstantinu Porfirogenitu mogli su Hrvati desetoga vijeka postaviti na noge 60.000 konjanika i 100.000 pješaka. No kako su Slaveni bili pješački narod, pokazuje to izvanredno jako konjaništvo na avarski i bugarski gospodujući stalež, koji se u to vrijeme oštro dijeli od slavenskoga seljaštva u Dalmaciji; i do danas označuje ime khagana Bajana Hrvatima najvišega državnoga službenika,

³⁹⁾ Za literaturu ogleđaj: Niederle, Starožitnosti, II p. 210.

Bana (kod Konstantina: βασις), baš kao što ime Karla Velikoga — Karl — svima Slavenima označuje kralja. Stara srpska država imala je također jaku konjaničku vojsku, a u svezi s tim treba zabilježiti, da su se brojni nomadski Rumunji s konjima i ovacima, ali bez ratarstva i timarenja volova, nahodili, i još se nahode, u Srbiji i u drugijem balkanskijem zemljama.

Rumunji, slavenski Vlasi, jesu romanizirani Altajci, valjada Avari i Bugari, jer stariji kakav nomadski narod ne bi bio mogao preživjeti divlje bugarsko-avarsko-slavenske oluje, koje su duže od jednoga vijeka bjesnile preko Balkanskoga poluostrva. Kao svi okonjeni nomadi, Bugari i Avari plijenili su stoku gdje su mogli, a od toga je najviše stradao domaći putujući stočar, jer stada ovaca nijesu dosta brzonoga, da bi se za vremena mogla sakriti pred okonjenijem otimačem. Kad izgubi svoja stada, putujući stočar vazda pogiba, jer ne može steći novijeh stada, a da steče po koju životinju, nije mu ni od kakve koristi. Vegetarijanski se seljak može bolje osigurati, jer on ne zavisi od stoke, već od zemlje, a tu ne može razbojnik da uništi; k tome se sjeme za sâd lakše pribavlja od stoke.

Nomadski Vlasi živjeli su među seljačkim narodima Balkanskoga poluostrva, te pomalo prihvatise njihov jezik i raznarodiše se po drugi put. Kasnije polučise oni svoje najveće blagostanje kao putujući stočari za turskijeh vremena, pošto su padom slavenskih država prestale carinske ograde s jednom desetinom na uvoz i izvoz ovaca i konja; stočari su tako mogli pasti ljeti i zimi, kad god im je bilo po volji. Mi poznajemo najviše staru srpsku državu, gdje su Vlasi predstavljali važan element i bogato vrelo dohotka za vladara i drugu vlastelu. Oni su se ponajviše bavili na većijem gorskim pašnjacima, i odista opustošili i ogolili ih tijekom, što su bezbrižno puštali stoki da popase novo rašće, što su palili travu da osvježe pašu, i kidali koru s mladijeh bukava kao naknadu za med, da oslade mliječnu hranu svoju⁴⁰). Državi su davali izvrsnijeh konja, mala uzrasta ali jakijeh, i dobrijeh konjanika za vojsku. Bavili su se i trgovinom, jer se trgovati moglo samo u karvanima, s pomoću tovarnijeh konja; veći dio gorskih kosa teče uporedo s morem i u ono se vrijeme nije moglo prelaziti preko njih kolima. Sami Vlasi trgovali su vunom, kožama i dobro poznatijem vlaškijem sirom, koji je za Dubrovnik trebao da ima određenu težinu, a služio je također umjesto novca. A dovozili su najviše morsku so. Ovakom trgovinom upoznali su Vlasi svijet, te su iskustvom i okretnošću doskora natkrilili prostoga slavenskog seljaka. Pasli su na gorskim pašnjacima (planinama) do visine od 5000 stopa

⁴⁰) Život rumunjskih stočara opisa Pouqueville, Voyage, II, pp. 208 i d.; u drugom izdanju pp. 382 i d. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien pp. 181 i d. — Što na vapnenijem gorama nema gotovo truna zemlje, više su krivi putujući stočari nego Mlečani svojom potragom za lijesom za gradnju brodova.

od konca aprila do sredine septembra, i onda se polagano, kadšto po dva mjeseca, kretali na morske obale da prezime, jer je tamo blago podneblje bez snijega, te ima soli, koja sjajno hrani ovce. Živjeli su ponajviše od mlijeka i sira. Glavni im dušmanin bijaše led, kad zatvora travu u rano proljeće. Onda je pogibalo na tisuće ovaca, a najbogatiji čovjek mogao je za malo dana postati prosjak. Kako nijesu imali stalnijih borišta, nijesu ih vlastela lako mogla učiniti kmetovima, pa tako plativši daću za pašnjak, mogli su se bez zapreke slobodno kretati. Oni sami bili su težak teret za seljaštvo, osobito tijekom, što su uništavali žitna polja. Stoga su seljaci i stočari bili protivnici; među njima nije bilo ženidbe, a država je morala putujući narod držati u redu i štititi seljaštvo drakonskijem zakonima. Zakonik cara Dušana od g. 1349. veli: „Gdje se u hartaru sela utaborio Vlah ili Arnautin, tu se drugi, koji dođe poslije njega, ne smije utaboriti; ako se silom utabori, treba da plati globu (100 hiperpera, to jest pedeset zlatnijeh dukata) pored vrijednosti onoga, što je popasao“. Pa i Dubrovčani u Dalmaciji, premda su bili sasvim nezavisni u svojoj trgovini s unutrašnjom zemljom na vlaškim karvanima, gorko su se tužili na neprilike, što ih zadavahu, kad su zimovali na dubrovačkom zemljištu, i najposlije im zabraniše da ondje zimuju.

Kud i kamo više mora da su avarski nomadi tlačili podjarmljeno slavensko seljaštvo, jer tu je Avar bio gospodar, a seljak bez pravâ i zaštite. Avarska plemena kao putujući stočari među zapadnijem Slavenima nijesu mogli pasti svoja stada u udruženijem zimovištima kao na stepama, jer je snijeg dublji i duže leži u srednjoj Evropi. K tome nijesu tu imali, kao u Dalmaciji, blagijeh obala bogatijeh solju i prostijeh od snijega — to je najbolji pašnjak, što se dade zamisliti — zato su se morali razići i živjeti rasijano u slovenskijem selima, gdje su seljaci bili prinuđeni za njih ljeti nakupiti žita i sijena, te i sama sela pretvoriti u zgodne obore za stoku. To se razbira po vrlo malenijem slavenskijem okruglijem selima s jednijem jedinjim izlazom, koja su obična u Češkoj i tamo do Baltičkoga mora, te koja još danas imaju karakter obora što se dade zatvoriti⁴¹⁾.

Poredimo li ih sa Slavenima, avarskijeh tlačitelja bijaše malo na broju, i zato nijesu mogli vazda gospodovati njima. Od vremena do vremena postajahu Slaveni prkosni te uskraćivahu pokornost. Khagan, zabavljen u mnogijem dalekijem krajevima, nije vazda imao vremena da ih kazni, i tako mnoga slavenska plemena stekoše svoju slobodu.

A bilo je nesuglasno i među samijem Avarima, koje je samo gvozdena ruka khaganova držala na okupu. Oni su bili izmiješano mnoštvo.

⁴¹⁾ Ocrtno kod Meitzena, Siedlung, I, p. 52, II, pp. 259., 362., 450-6., 485. Atlas 87 i mapa s tumačenjem.

Gdje im se obećavao bogat plijen, tu su ga radosno slijedili, no gdje ih nije mamilo blago, na pr. g. 602. u vojni protiv siromašnijih no ratobornijih Anta — tu su naprosto uskratili pokornost i prebjegli k Rimljanima. Po „Mauriciusu“ takovo je prebjegavanje bio običan događaj i unekoliko tumači, zašto khagan nije ponovio svoje pobjedničke navale na franačko kraljevstvo do g. 596⁴²⁾. Avarske su se horde uistinu vrlo slabo držale na okupu, te neke otpadoše i osnovaše male države na starom temelju slavenskoga ropstva. Raspadanje otpoče se već g. 603. kao posljedica uspješne pobune sjeverozapadnijeh Slavena i stvorenja slavenske unije pod Samom. Tijem su avarske horde rasijane među polapskijem Slavenima između Češke i Baltičkoga mora zauvijek bile odsječene od glavne horde u Ugarskoj.

Poslije raspada velike avarske države Avari i Bugari sami preostadoše kao plemićki staleš, koji se najzad poslaveni i bi narodno utopljen u podjarmljenom seljaštvu. U Dalmaciji još su se u desetom vijeku Avari oštro razlikovali od Hrvatâ. Veliki vladar što muze kobile, sjeverno od Karpata u devetom vijeku, možda je već bio Slaven, ali po podrijetlu je zacijelo bio Avar. Čudan bijaše udes bugarske horde, koja pobježe k Dagobertu. Bavarci ih izmesariše, te samo sedam stotina ih se spase sa svojijem porodicama pod Alciokom u Marca Winidorum (Carantania), gdje su mnogo godina živjeli sa slavenskiem vladarom Valukom⁴³⁾. Taj Alciok mora da je istovetan s Alzekom, koji je s cijelom vojskom svojom — očevidno su to bili uskoci iz Ugarske — došao mirno u Italiju i od langobardskoga kralja Grimoalda (662.—672.) primio prostrano pusto zemljište u Abručkijem planinama sjeveroistočno od Napulja. Premda su ti Bugari naučili pučki latinski govor, ipak su još do vremena Paula Dijakona sačuvali svoj materinji govor čist. To je prirodno, jer samo kad su zimovali u Apuliji, bilo im je potrebno služiti se pučkijem latinskijem govorom seljakâ, dok su za ljetne paše na planinama bili sami sa sobom. Stoga je lako razumjeti, da su njihovi potomci istom mnogo kasnije zaboravili svoj prvobitni jezik.

Organizacija južnijeh i zapadnijeh Slavena u idućijem vijekovima također je avarska i bugarska. Mnoštvo počasnijeh naslova Altajaca, Bugarâ, Avarâ, Kazarâ i drugijeh zapadnijeh i istočnijeh Turaka (u kitajskom Turkestanu), Utigurâ i Mongolâ sačuvalo se, a mnogi su od njih

⁴²⁾ Provala Avarâ u Turingiju g. 596. bijaše uzrokovana spoljašnjijem pritiskom, jer od g. 593. bili su Avaro-Slaveni u današnjoj Rumunjskoj silno pritiskivani od Rimljanâ, pa čak i sâm avarski teritorij u ugarskoj stepi bijaše u opasnosti. Neki veliki pritisak sa sjeverozapada avarske države mora da se desio, koji je prinudio khagana da ostavi jugoistok i prepusti Slavene tamo samima sebi.

⁴³⁾ „Walluc“. Bilj. priv.

rano pozajmljeni od Iranaca i naročito Perzijanaca. Mnogi od tih naslova, neki čisto altajski, drugi pozajmljeni od Iranaca, nahode se među Slavenima. Na čelu jednoga altajskoga carstva bio je khagan (istočni Turci, Avari, Kazari i t. d.) ili khan (Bugari, Kumani i t. d.), i kao nasljednici kazarskih khagana kao osvajača ruskijeh Slavena nosili su prvi vladari skandinavskih Varangijaca-Rusa naslov kogan (u arapskijem vremenu Khagān Rōs). Turski naslov boyla (velikaš) nahodi se u bugarsko-slavenskom i ruskom (bolyarin). Obična slavenska riječ za [englesko] „Sir“, gospodar, potječe iz altajskoga, u kojem je ona perzijska uzajmljenica — srednjeperzijski gōspanddār, „vlasnik ovaca“ — altajski gospodari Slavenâ bili su odista pastiri; otuda promjena u znamenovanju riječi. Od ostalih naslova, koji su iz altajskoga prešli u slavenski, najvažniji su župan i pan (potonji dolazi od gūpanū). Obje se riječi nahode u oblicima ζουπάν i κοπανός na natpisima spomenikâ, što ih je bugarski khan Omurtag (814.—831.) postavio pokojnijem službenicima svojijem, koji su imali te naslove. Oba su očevidno perzijske uzajmljenice u altajskom, premda se originalne perzijske riječi ne mogu obnoviti. Potonji naslov (kopan) nahodi se također među Patzinakima (χοπόν), ali župan bijaše u običaju kod više altajskih naroda u različnijem izgovorima. Važan historički kriterij pruža činjenica, da se izvjesni počasni naslovi izgovaraju yabgu, yugur (avarski), yopan (avarski) u istočnom turskom, dok se u zapadnijem dijalektima izgovaraju jabgu, ζοδργου (bugarski), ζουπάν (bugarski). Među Slavenima, koje je avarski khagan Bajan namjestio na zapadnoj granici svoga carstva, nahodimo na Labi i Saali, zatijem u Alpama i na Jadranskom moru župane; ali u sredini na Dunavu u okolici Linca neki se iopan (izgovor: yopan⁴⁴) Physso pominje g. 777. To znači, da je Bajan smjestio desno krilo svoje zapadne fronte protiv Saksonaca i Franaka, a lijevo krilo protiv Langobarda, pod bugarskim županima, ali sredinu protiv Bavaraca pod avarskijem yopanima. Kako važno je bilo za Bajana da zapadnu frontu protiv Germanâ rastavi od ratobornijeh elemenata, može se razbirati po tome, što se drugi ratnički stalež, stalež germanskih vikinga, pojavlja među Srbima na Saali (vićazi) i među Srbo-Hrvatima u Iliriji (vitezi). No moguće je također, da je prije provale Avara taj slavenski narod upravlján od vikingâ bio podvrgnut od bugarske horde, koji se njima nametnuše kao župani negdje u njihovu prekokarpatskom domu, a onda su bili raspršeni od Bajana i presađeni zajedno sa svojijem županima i vikingima u daleke krajeve.

Prije vremena Bugarâ i Avarâ nije bilo nikakvih župana među Slavenima, s kojima su Bizantinci došli u dodir, nego su bili germanski

⁴⁴) T. j. jopan. Bilj. prev.

rikses, te istom g. 952. nahodi se tvrdnja kod Konstantina Porfirogenita: „Ovi narodi Hrvati i Srbi, nemaju nikakovih vladara (*ἄρχοντας*) već župane kao neke starješine (*ζουπάνους γέροντας*), baš kao što ih imadu i druge slavenske zemlje“. G. 965. kazuje Ibrahīm ibn Ja'qūb točno isto o „Awbābā“ (na Wollinu), koji stanuju na Baltičkom moru na drugom kraju slavenskoga svijeta, iako se ne služi baš riječju župan. Među alpinskijem Slavenima (Slovincima), koji su susjedi Hrvatâ u južnoj Štajerskoj, nahodimo također u petnaestom vijeku vrlo brojni županski stalež, kojemu je prosto seljaštvo podložno. Među Srbima „zoupanoi gerontes“ pomenuti od Konstantina bijahu glavari pojedinih plemena, a jedan se od njih učini velikijem županom (*archon*, *archezoupanos*, *megas zoupanos*, *magnus comes*) cijeloga naroda. Slično su kroničari nezavisne vladare polapskijeh Slavena (dok još nijesu bili podjarmljeni od Germanâ) nazivali bez razlike *duces*, *principes*, *seniores*; Ibrahīm ih zove starješinama. Poslije germanskoga podjarmljenja bili su ipak *seniores* = *eldesten* = supani polapskijeh Slavena, naročito Sorbâ u današnjoj kraljevini Saksoniji, najviši stalež slavenskoga pučanstva, jer su posjed svoj dobivali u leno, stajali pod feudalnijem zakonom, dijelili pravo i obvezivali se samo da će gospodara svoga služiti u ratu na konju; tako su se više približavali germanskom plemstvu nego ostalo slavensko seljaštvo. U Mecklenburgu, zemlji Obodricâ, feudalni seoski poglavari — prijašnji župani — naročito su se brojili među zemaljske vazale. Stoga ne može biti sumnje, da su župani polapskijeh Slavena također bili *principes*, *domini*, vlastela, prije svoga podjarmljenja.

Sa županom je udružena župa (lat. *suppa*), to jest kotar pod županom, koji je među Srbima kneževina, ali među Slovincima donje Štajerske za vrijeme germanskoga gospodstva župa označivaše samo seoski kotar. Ovdje su se župani najposlije smanjili u seoske poglavare, a onda je riječ označivala njihovu dužnost, *officium suppae* ili stalež župana. Velika srpska plemenska župa i malena seoska župa sačinjavahu u izvjesnom smislu ekonomsku cjelinu tijekom, što su svi žitelji župskoga kotara imali pravo pašnjaka; prema tome je župa tu bila nepodijeljen kotar za pašu, kojim se kretao ratarski posao tako dugo, dok još nije bilo stalnijeh polja, i dok žitna polja dobivena sječenjem ili paljenjem komada šume, i opet napuštena poslije njihova iscrpljenja, ostajahu bez gospodara i opet se pretvarahu u šumu. Zbog toga općenoga prava upotrebe po žiteljima riječ župa u Srbiji dobivaše oznaku lica te označivaše skup žitelja, koji imaju pravo na pašu — i prema tome na sječenje — oni su, da tako kažem, *compastores*, *conterranei*. Dok su Avari bili gospodari u zemlji, i dok su ostajali putujući stočari,

potvrde njihove paše i tiranstvo njihovo odlučivaše sve; zarobljeno slavensko seljaštvo moglo je polja svoja smještati samo ondje, gdje je to gospodarima njihovijem bilo po volji, i tu se nije moglo ni pomišljati na seljačko pravo sječenja. Na Balkanskom poluostrvu zimovali su nomadski pastiri sa svojijem stadima na prisojnijem morskijem žalima bez snijega, i stoga u Dalmaciji riječ župa označuje prisojnu zemlju, gdje ne pada snijeg ili se brzo topi. Neki takovi kotari — stalna zimovišta nomadâ — najposlije zadržāše tu riječ kao svoje ime. Među koruškim, češkim i poljskim Slavenima ne nahodimo takovijeh župana i takovijeh župa, jer ovdje se seljačkim pobunama podigoše seljačke dinastije i župani se moradoše skloniti. Ali samo ime ostade, ili bi ponovo pozajmljeno od susjednijeh Slavena, te župan u Češkoj označivaše visokoga državnog službenika, a župa je u jednu ruku beneficium, u drugu služba spojena s njime. Članovi najvišega češkoga i poljskoga plemstva imadahu naslov pan (prvobitno gūpan). Ta riječ nema sveze sa županom, već nastā od naslova kopan, koji je potvrđen bugarskim natpisom, kako je prije pomenuto.

Avari i Bugari prirodno nijesu trpjeli drugih dominus nad Slavenima, koji su im bili izravno podložni; oni su sami bili župani, i kao župani ostadoše kao domini nakon raspa avarskoga carstva, i odista među Sorbima i alpinskim Slavenima, i tu i tamo bili su vrlo brojni, tako da se oni imadu smatrati avarskim i bugarskim gospodujućim staležom, tijekom vremena poslavenjenijem, te stoga izjednačenim s podvrgnutijem narodom.

Od konglomeracije Slavenâ presadenijeh po Avarima u istočne Alpe stvori se narod Slovenaca (Carantani). Oni su se od Jadranskoga mora prostirali do Dunava, i od istočnoga Tirola duboko u Ugarsku. Budući da im je glavna avarska horda na Dunavu i Tisi sjedila za vratom, živjeli su u vrlo teškom ropstvu. Nakon razorenja avarskoga kraljevstva po Karlu Velikom prikazuje se društveno uređenje njihovo vrlo promijenjeno. U donjoj Štajerskoj južno od Celja stajali su do petnaestoga vijeka pod neobično brojnijem nasljednijem županskim staležom, te i u najmanjem seocu bio je jedan, bila su dva, tri ili četiri župana. U drugu ruku, na jugu od njih u nekijem kotarima Kranjske, i sjeverno od Drave u donjoj Štajerskoj (u dominiju Arnfels) nema takovoga županskoga staleža ni za lijek. U Kranjskoj bili su seoski načelnici (također prozvani župani) birani od seoskoga žiteljstva, ali samo seoski službenici — tako isto prozvani župani — postavljeni za određeni rok vremena; u dominiju Arnfels oni su bili imenovani na izvjesno vrijeme od vlastelina. U današnjoj istočnoj Koruškoj također nije bilo županskoga staleža; zemljom je upravljao seljački vojvoda.

U različnijem urbarskijem knjigama nahodimo sva sela, što pripadaju dotičnom vlastelinu, s određenom naznakom broja seljačkih posjeda, i postavljene župane sa svijem pravima i dužnostima. Ta su sela nastala u različno vrijeme, neka prije, a neka poslije njemačke zapreme, te mi možemo odrediti mnogo njih, koja su stara slavenska sela. Ona, koja su osnovana od Germanâ, iako su najprvo napučena slavenskijem seljacima, većinom su prostrana i često vrlo pravilno i umjetnički građena po germanskom načinu, a njihova prava su čisto germanska. Ona stoje ponajviše na širokijem ravnicama po dolinama i pored rijekâ. Ta brižno osnovana sela u ravnicama jesu stoga nova. U drugom dijelu prostranijih kotara njihovo je podrijetlo neizvjesno; jezgra je njihova možda stara, no ona su pregrađena i proširena dodavanjem novoga zemljišta od isječenijeh šuma. Ali drugi su kotari tako jasno negermanski, da moraju biti predgermanski. To nijesu prava sela, već malena seoca. Velika su sela nepoznata davnijem Slavenima, te kotari polapaskijeh Slavena gusto su pokriveni malenijem selima; slično i Srbi ponajviše žive u seocima i na osamljenijem posjedima; velika češka i poljska sela jesu kasnija osnivanja po germanskom načinu, a prostrana ruska sela stvorena su od malijeh sela istom u moderno vrijeme.

Na čelu gotovo svakoga sela u donjoj Štajerskoj i Kranjskoj, bilo ono veliko ili malo, stoji župan, pa i sâm načelnik Ljubljane, glavnoga grada Kranjske, nosi taj naslov. Tako od vremena germanske zapreme izričaj župan ima među Slavenima različna značenja; posvud se pod tom riječju razumjeva služba poglavara⁴⁵⁾, ali prava i dužnosti nijesu jednake. U slovenskom selu najprije osnovanom od Germanâ — obično velikom — župan nije ništa drugo nego običan službenik, *judex*, *magister villae* živući na posjedu, koji ne plaća poreza redovno od šezdeset jutara⁴⁶⁾ (*praedia*, *mansi*, *hubae*). Ali u neznatnijem malijem zaseocima laške⁴⁷⁾ gospoštije, župan — koji i tu posvud ima šezdeset jutara (*praedia*) — ne može biti *judex*, *magister villae*, jer plaća daću, a u nekijem zaseocima on je jedini žitelj, i stoga nema nikoga, kome bi bio na čelu. U susjednijem gospoštijama Brežice—Sevnica⁴⁸⁾ bilo je g. 1309. selâ i sa dva, g. 1448. ća sa tri i četiri župana; apsurdno je i pomišljati, da bi bila dva poglavara u selu, koje pripada jednome istome vlastelinu. Ovdje su se župani znatno umnožali kroz onijeh 139 godina te, gdje je nekad bio jedan, tri su ili četiri zapremala očinsku djedovinu bilo nepodijeljeno

⁴⁵⁾ Engleski: magistrate. Bilj. prev.

⁴⁶⁾ U originalu: two hides = njem. zwei Hufen. Jedna „Hufe“ broji 20, 30 ili 40 jutara. Ja sam po Suleku uzeo 30 jutara. Bilj. prev.

⁴⁷⁾ „Tüffer“. Bilj. prev.

⁴⁸⁾ „Rann-Lichtenwald“. Bilj. prev.

bilo u podijeljenijem posjedima. Kako su svi imali naslov, ali samo je jedan mogao biti poglavar sela, župan naznačivaše ovdje člana nasljednoga staleža, a ne imao službe. Ti su župani plaćali kud i kamo više poreza nego seljaci od posjedâ jednako velikijeh, a veći se porez davaše u živijem svinjama ili u gotovom novcu — što dokazuje, da su imali veća prava na paši nego seljaci.

Stari je slovenski župan seoski poglavar samo ondje, gdje ima pod njime seljakâ. Što je on bio prvobitno? Ono, što je bio među polapskijem Slavenima (*senior*) i Srbima (*princeps, dominus*), t. j. vlastelin, kao potomak avarsko-bugarskoga stočarskoga staleža. Pod germanskijem gospodstvom izgubio je on svoj predašnji spahinski karakter; Germani preoteše znatan dio zemljišta, osobito onoga, koje je bilo neobrađeno, zajedno s opustošenijem ravnica i dolinama, a što je preostalo, ostaviše onima, koje su tamo našli — do toga vremena nomadskijem županima i njihovijem slavenskijem seljacima — računajući po šezdeset jutara (*praedia*) za župana i po trideset za seljaka. Zbog toga bili su župani tako stješnjeni, da su napustili život putujućega stočara, pa budući da nijesu više mogli držati velika stada, morali su se priljubiti ratarstvu i zadovoljiti se malijem krdom ovaca, a za naknadu počeli su gojiti svinje. Predašnji njihov monopol timarenje stoke bi također dokinut, jer pod Germanima bijaše i seljacima dopušteno baviti se timarenjem stoke, samo ne u tolikoj mjeri koliko županima. To se pokazuje oporezovanjem. Seljaci ostadoše i dalje podvrgnuti županima, ali su bili nanovo podijeljeni među njih, zajedno sa zemljom, tako da je točno određen broj seljakâ bio predan izvjesnoj grupi županâ. Nato je svaka grupa županâ podijelila između sebe predane im seljake po stalnom načelu — zacijelo po nasljedstvu. To slijedi iz činjenice, da je postotak županâ i seljačkih jutara isti u mnogijem kotarima, koji su daleko jedan od drugoga, premda pojedini župani imadu vrlo nejednak broj seljaka, a neki ća nemaju nijednoga.

Tako vidimo, kako je germansko gospodstvo prinudilo prijašnjega putujućega stočara da postane stalno nastanjeni gajitelj stoke, a malo pomalo i sijač žita — i kako je timarenje stoke tih župana bilo pretežno do u kasno vrijeme. Socijalni položaj njihov ne bijaše u starije vrijeme nimalo neznatan; u spisku svjedokâ (g. 1322.) jedan župan nije naveden među seljačkijem svjedocima, već pomenut prije ljubljanskijeh građana⁴⁹⁾ — dakle je ovima po časti bio barem jednak. U trinaestom je vijeku na vlastelinskijem posjedima u Laškom i Sevnici jedan od seoskijeh župana djelovao kao *schepho* — glavni službenik većega upravnoga kotara — pa i to pokazuje viši položaj župana.

⁴⁹⁾ Levec, III, p., 73., ili Peisker, *Beziehungen*, 159 [345].

Kako je već bilo pomenuto, u mnogijem kotarima Kranjske i Štajerske nije uopće bilo nikakva županskog staleža i nikakvih stalnijih župana, već jedan od seljaka bi od vremena do vremena učinjen seoskijem poglavarom — i on se zvao župan — te za uzvrat uživaše neki popust u porezu⁵⁰). Ali to nema nikakva posla s nasljednijem županom u Laškom i Sevnici, gdje su bili nastanjeni župani, koji su plaćali obilni porez, ča do četiri u jednome istome selu, a svi su pripadali jednome vlastelinu.

Moglo se razabrati, da je u značenju riječi župan nastala promjena, a u isto vrijeme da je nastala i promjena u položaju seoskoga pučanstva uopće — promjena, koja se razlikuje prema mjestu i vremenu kad se desila, a dalje se razvijala i pokazivala razlike prema nejednakom pritisku gospode, prema neprestanoj kolonizaciji pod novijem uvjetima, i prema propadanju i novom osnivanju čitavijeh sela. Čedni seljak, kojemu je jedno vrijeme bila povjerena služba seoskoga poglavara, baš je tako malo nalik na staroga slavenskog župana, kao što franački konjušar (marscallus) vrlo malo podsjeća na odlična francuskoga ili njemačkoga maršala.

Dok se tako prijašnje avarsko-bugarsko stočarsko plemstvo, premda lišeno gospodstva i tureno među seljaštvo, uzdržalo pod germanskijem gospodstvom u šesnaestom vijeku u položaju različnom od ostaloga seljaštva, a u izvjesnijem kotarima donje Štajerske kao brojan nasljedni stalež, iščeznulo je ono u susjednoj pokrajini Koruškoj davno prije germanske zapreme u povodu pobunâ zarobljenoga seljaštva. Kako smo već vidjeli, seljaci su morali podnositi teške terete opskrbljujući svoje mučitelje potrebnom zalihom hrane i krme, i davajući se ubijati kao befulci u bezbrojnijem ratovima, dok je Avar međutim žene i kćeri njihove kao živinu uprezao u svoja kola, sustavno ih silovao, uništujući tako porodični život njihov te ponizujući ih usvem do nijeme životinje. Tako, lišeno sviju socijalnijeh veza, seljaštvo se pobuni, no mnogo je bunâ bilo ugušeno krvlju, dok je jedna uspjela. I sad nakon vijekova ropstva jedan bi dio velikoga slavenskog svijeta zagrijan suncem zlatne slobode, koja taj put nije imala nestati u anarhiji. Ispred pobjedničkoga seljaštva izabran bi vladar, da bude pravedan sudac i da zajamči narodu izvršavanje ratarstva, napose timarenje stoke, koje mu je dotle bilo zabranjeno. A da to stanje uvijek ostane takovo, ustanovljen bi prekrasno zamišljen obred za ustoličenje svakoga novoga vladara — vazda seljaka. Budući pak da još nije bilo određeno nasljedstvo po baštini, te je vazda neko vrijeme prolazilo, dok je novi vladar bio ustoličen, poskrbljeno bi za interregnum tijem, da se najstariji član izvjesne seljačke porodice pri-

⁵⁰) Milkowicz, u Mitteilungen, II, pp. 23 i d.; Peisker, Die ältere Sozial und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven, IV. pp. 32. i d.

znavao eo ipso upraviteljem vladarskih poslova⁵¹). A tako se tvrdo narod držao toga obreda, da su se i sami sjajni njemački vojvode Koruške morali sniziti, da posjednu vojvodsko prijestolje kao seljaci. G. 1286. bijaše obred — znatno dotjeran i ublažen — ovako udešen:

Za ustoličenje vojvode imao je najstariji član izvjesne seljačke porodice, tako zvani seljački vojvoda, sjesti na „kneževski kamen“, koji leži na Gosposvetskom polju⁵²) blizu Celovca. Novi vojvoda, u prostom seljačkom odijelu sa štapom u ruci te vodeći bika i kobilu sa sobom, priveden bi od četiri plemića pred bezbrižno sjedećega seljaka, koji je imao te plemiće ispitivati u slovenskom jeziku i saznati, koji je taj čovjek što ga vode, da li je pravedan sudac, zabrinut za blagostanje zemlje, slobodna stanja i pun žara za kršćansku vjeru. Na sve to morali su se oni zakleti. Nato seljak reče: „Kojijem će me pravom ukloniti s ovoga moga sjedišta?“ Oni odgovoriše: „Sa 60 feniga, ove dvije šarene životinje, i seljačkim odijelom što ga nosi; i tvoju će kuću osloboditi od poreza“. Nato seljak vojvodu lako udari po obrazu, naloži mu da bude dobar sudac, usta sa kamena i uze životinje. Vojvoda sjede na kamen i zamahnu trgnutijem mačem na sve strane. Najzad popi čašu friške vode.

Uspješna pobuna tih Slovena protiv Avarâ desi se, kako ćemo odmah vidjeti, oko g. 603. Prvi vladar Korušana, čije je ime poznato, bijaše Valuk⁵³) (poslije g. 641.), dux u Marca Vinedorum⁵⁴), nezavisan od Avarâ kao i od Bavaraca i Langobardâ. Oko g. 745. Avari pokušahu ponovo podjarmiti Korušane, a vojvoda njihov, Borut, potraži pomoći u Bavaraca. Ovi odista protjeraše Avare, ali učiniše Korušane zavisnima od franačkoga kralja, pod domaćijem vladarima, od kojijih se kao posljednji pominje Vojnimir⁵⁵) g. 796., a Arnulf (car g. 896.) bijaše, ako ne prvi, a ono jedan od prvijeh njemačkih vladara, koji se kao koruški vojvoda (g. 880.) podvrgao seljačkoj ceremoniji.

Seljačka pobuna ne bijaše ograničena na Korušku, već je zahvaćala velik dio avarskoga Slavenstva od Alpâ do Rudogorja i Visle, jer češka dinastija Přemyslovića i poljska dinastija Piastovaca bijahu seljačkoga roda. Přemyslovići su vazda bili svijesni toga, te Lutold (umr'o g. 1112.), vazalni knez Znojma, dao je kapelu, koju je tamo sagradio, nakriti fresko-slikarijama, koje su još sačuvane, a među njima prikazan je prizor izbora njegova pretka s ljeskovijem štapom, pa torbom i cipelama od lika. Pulkava, dvorski kroničar cara Karla IV., kralja češkoga (1346.—1378.),

⁵¹) U originalu: vicengerent. Bilj. prev.

⁵²) U originalu: Zollfeld. Bilj. prev.

⁵³) „Walluc“. Bilj. prev.

⁵⁴) Sic; gdje se prvi put pominje, pisano je „Winidorum“. Bilj. prev.

⁵⁵) „Woinimir“. Bilj. prev.

pripovijeda, da se Přemyslove cipele i njegova torba od lika „do današnjega dana“ brižno čuvaju. „A na dan krunisanja češkoga kralja, kanonici i prelati u procesiji primaju budućega kralja i pokazuju mu cipele od lika i polažu torbu od lika na njegova ramena, da bi se tako sjetio, da je potekao iz siromaštva, i da ne bude obijestan“. To je siromašan ostatak sjajnoga obreda, koji je, drukčije nego kuruški, izgubio svoje prvobitno značenje, jer on nije nastao u Pragu, već je onamo prenesen nakon ujedinjenja države Lemuzâ⁵⁶⁾ s državom Čehâ u centralnoj Češkoj. A kasnijim je Přemyslovićima bio neugodan. Kralj Vaclav I. (1230.—1253.), koji bijaše po osjećanju Nijemac, stidio se svoga podrijetla, te dade seljačke rođake svoje istjerati iz Stadicâ⁵⁷⁾, a selo preda Nijemcima. No ipak se čini da nije dirao u relikvije od lika i rođaci kao da su natrag zadobili svoju baštinu, jer g. 1359. car Karlo IV., kao kralj češki, izjavi sinovima Radoste, subaštinicima Stadicâ, da su oni i njihovi pređi vazda bili slobodni baštinici svojijeh posjeda, koji su slobodni od poreza; no kako su oni nedavno bili nezakonito predani drugima i opterećeni porezom od njegova oca, slijepoga kralja Ivana (koji je pao kod Crécyja g. 1346.), Karlo IV. im sad povraća njihova prava, ali pridržava kao krunsku zemlju polje, koje je nekad Přemysl svojom rukom obrađivao (još se i danas zove „kraljevo polje“), i nalaže moljiteljima, da čuvaju Přemyslovu lijesku, i da sve lješnjake, što ih ona rodi, imadu svake godine poslati za kraljevski stô na uspomenu tako znamenitoga događaja.

Seljačko podrijetlo Přemyslovića i Piastovaca ne može biti izmišljotina kroničarâ. Nijedna visoko rođena dinastija ne bi bila vjerovala u takovu priču, naprotiv bi vrlo oštro istupala protiv ovake povrede kraljevskoga veličanstva. Kroničari su samo iskitili činjenicu plodovima svoje lektire starijeh klasika, a Crkva ju je tumačila u smislu kršćanske poniznosti.

Seljački vladar, Přemysl, nije vladar cijele Češke — koja je još i mnogo kasnije sastojala od više malijeh država — već prvobitno samo vladar maloga naroda Lemuzâ oko Bilina u sjevero-zapadnoj Češkoj, u neposrednom susjedstvu sorpskoga plemena Glomači⁵⁸⁾ (njemački: Daleminzen) u današnjoj kraljevini Saksonske. Ti Glomači kao i Donjoštajerci ostadoše pod županima, ali njihova socijalna organizacija bijaše zapletenija. Pod njemačkim gospodstvom oni se dijeljahu u ova tri razreda: 1. Supani (lat. seniores, njem. eldesten), 2. Withasii (slav. vićazi) in equis servientes (službenici na konju, engl. esquires) i 3. Smurdi, zapravo smrdi, t. j. (engleski) „stinkers“, obično seljačko pučanstvo. K tome bijahu, na osnovi njemačke zapreme,

⁵⁶⁾ „Lemusi“. Bilj. prev.

⁵⁷⁾ „Staditzi“. Bilj. prev.

⁵⁸⁾ „Glomachi“. Bilj. prev.

članovi njemačke narodnosti: 4. *Censuales* (njem. *lätze*) i 5. *Proprii* (*heyen*). Ona tri slavenska razreda bijahu pod naročitom jurisdikcijom župana sa službenijem jezikom slavenskim. Daleminski župani i smurdi odgovarahu objema donjoštajerskim razredima, županima kao predašnjijem *domini* (*seniores*) avarsko-bugarskoga podrijetla; oni su tako isto bili vrlo brojni, ali postotak se njihov ne može više odrediti. U drugu ruku, *Withasii* bili su germanskog nordičkoga postanja. Vikingi mora da su negdje u Rusiji podvrgli pretke Glomača, i s njima su valjada prerađeni poslije g. 563. od Avarâ, da služe kao štit protiv Franaka na Saali i Labi. Da su oni bili kasniji osvajači, oni bi bili stajali iznad župana, ali ovdje su župani (Avari i Bugari) bili najodličniji stalež, te stoga posljednji osvajači, a za vrijeme njemačkoga gospodstva vićazi su zapremali mjesto odmah iza njih kao feudalni seljaci obvezani na konjaničku službu i stojeći sa županima pod feudalnijem zakonom. I u zapadnoj i južnoj Evropi bili su Vikingi, kako je dobro znano, na ukradenijem konjma tako isto strašni konjanici na suhom, kako su bili gusari na moru.

Tako nahodimo među alpskijem Slavenima i među polapskijem Slavenima jednu seljačku državu u neposrednom susjedstvu županskih država. Ili je dakle seljačka pobuna samo gdje gdje bila uspješna, ili su Avari složivši se i zaslužniji ponovo štajersko seljaštvo ostali tu kao župani, a onda zajedno sa seljacima pali pod njemačko gospodstvo. „*Fredegar*“ kazuje: „U to se vrijeme Samo, jedan Franak, složi s nekoliko trgovaca, pođe k tima Slavenima trgovati i otprati njihovu vojsku protiv Avarâ. On pokaza veliku hrabrost, golem broj Avarâ pade, on bi izabran kraljem, vladaše uspješno trideset i pet godina, i potuče Avare u svijem potonijem ratovima.“

Kompilacija „*Fredegar*“ postavlja taj događaj netočno u godinu 623., jer auktor te glave pisaše g. 642. ili 643., a u to je vrijeme Samo već morao biti mrtav⁵⁹). Ako je trajanje njegove vlade točno kazano, mora da se pobuna desila najkasnije g. 605. G. 601. izgubili su Avari mnogo pučanstva od neke bolesti, baš kad je khagan Carigrad tako pritisnuo, da su se građani spremali da presele u Kalcedon u Maloj Aziji. Skoro zatijem bi on gotovo uništen u pet poraza, što mu ih zadadoše Rimljani u samoj Ugarskoj, u srcu Avarstva. Ti pljačkaši bili su već na rubu propasti, kadno je car Mauricije g. 602. bio zbačen s prijestolja, a od propasti ih je spasla samo nesposobnost njegova nasljednika Fokasa. Ali nadmoćnosti njihovoj bijaše odzvonilo. Samova pobuna pada prema tome između g. 602. i 605., vrlo vjerojatno u g. 603. Zatijem je slijedila

⁵⁹) Schnürer, u *Collectanea friburgensia*, fasc. IX pp. 133, 233.

pobuna Hrvata i Srbâ, a najposlije se bugarski khan Kubrat na donjem Dunavu učini slobodnijem između g. 635. i 641.

O Samovoj se državi samo to izvjesno znade, da je graničila s Turingijom⁶⁰⁾, i obuhvaćala Slavene na Majni i Regnici⁶¹⁾. Tako je ona ležala na franačkom teritoriju, jer Samo sâm priznavaše: „Zemlja, na kojoj obitavamo, i mi sami smo Dagobertovi, no samo u slučaju, ako on hoće s nama biti prijatelj“. Prije provale Avarâ u franačko kraljestvo g. 562. ono se protezalo preko Saale do Labe. Sorbi na Saali i Labi, kao i Slaveni na Majni i Regnici bili su istom kasnije presađeni (od Avarâ) u nekadašnji franački kotar. Tako su od toga vremena do osnivanja Samove države protekle jedva četrdeset četiri godine, te on nije mogao zaboraviti na činjenicu, da je njegova zemlja zapravo franačka svojina. Ovdje, u zemlji regničkih Slavena, još se danas nahode neizbrišljivi tragovi zimovanja Avarâ. Na donjem Aischu, koji teče sa jugozapada u Regnicu među Erlangenom i Bambergom, još se uvijek može naći žitelja širokijih obraza s izbočenijem ličnijem kostima, duboko usađenijem očima i crnom kosom.

Ali Slaveni su prvobitno bili plavooki i plavokosi, a crnokosi i mongolskoga tipa bili su samo ondje, gdje su žene bile sustavno silovane od altajskih osvajača, a to potvrđuje „Fredegar“ naročito za Samove Slavene. Avari (ili Bugari) morali su dakle i ovdje zimovati. Isti je slučaj s češkim Slavenima, kojih crnu kosu ističe putnik Ibrahim ibn Ja'qūb g. 965. kao neku osobitost. Da li se, i dokle se Samovo kraljevstvo prostiralo u Češku, nije poznato; zapravo je nevjerojatno, da se uopće prostiralo, jer ča i u historičkijem vremenima nikad nije postojala država s obiju strana Smrečine i Šumave. Sve do devetoga vijeka postojalo je nekoliko nezavisnijih slovenskijih plemena u Češkoj, i ona su zacijelo učestvovala u slavenskoj pobuni protiv Avarâ, jer i tu ima tako isto malo tragova županskome staležu kao u Koruškoj. Treba dakle

⁶⁰⁾ Fredegar, pp. 74 i d. [631]. „javljeno bi franačkom kralju Dagobertu, da je vojska Vendâ (Slavenâ) provalila u Turingiju . . . . Tad osvanuše poslanici [onda još slobodnijih] Saksonaca pred Dagobertom . . . . Oni obećaše oprijeti se Vendima i zaštititi franačku zemlju na vendskoj granici . . . . [632.] Onda Vendi na zapovijed Samona . . . . opustošiše Turingiju i druge pokrajine . . . .“ To dokazuje, da je Samovo kraljevstvo graničilo na turingijsku pokrajinu, i da nije ležalo u Češkoj, koja je suviše udaljena od turingijskoga kraja (pagus), a da bi se odanle moglo provaljivati (isp. mapu). Stariji historici smještali su Wogastisburg, jednu Samovu tvrđavu, u Domažlice (podno Šumave) — u starijim vrelima zvane Tugast — točku, na kojoj su provalnici često ulazili u Češku iz Bavorske. Sad se pomišlja na Burberg blizu Kaadena u sjeverozapadnoj Češkoj, češki: Uhošť. Ono prvo mišljene osnovano je na konjekturi Togastisburg i zato se mora zbaciti; kod onoga drugoga ne pazi se na to, da se Uhošť onda izgovaralo Ongošť, tako da bi Fredegar morao pisati Ungastisburg ili nekako slično.

⁶¹⁾ Istom g. 846. pominje ih se ponovo: „U zemlji Slavenâ, koji stanuju između Majne i Redanza [slav. Radnica] i zvani su Moinwinidi i Ratanzwiniidi“.

uzeti, da slavenska plemena nijesu pojedina, već udružena polazila protiv Avarâ, i da se složila privremena federacija, kojoj je Samo bio na čelu. Ali mi nemamo pravo govoriti o Samovu carstvu, a mišljenje, da je njegova vlast obuhvaćala Karantaniju, zemlju alpskih Slavena, osniva se jedino na Anonymusu de conversione Bagariorum et Carantanorum — stranačkom spisu salcbuške crkve upravljenom protiv slavenskog apostola sv. Metodija, koji se služi Fredegarovom bilješkom o Samu u svoje vlastite svrhe — jer udruženje Sama s koruškim Slavenima dokazalo bi, da su ovi bili članovi franačkoga kraljevstva, i stoga da potpadaju pod salcburšku dijecezu.

Slavenske pobune ovdje opisane bile su uspješne samo do Rudogorja (koje dijeli Češku od kraljevine Saksonske), jer neposredno sjeverno od njega nahodimo sorpske plemenske skupine na Saali i Labi još i poslije toga pod gospodstvom župana. U Samovo vrijeme bijaše sorpski vladar Dervan podložan franačkom kralju. Uspješnom pobunom Čehâ, naročito pobunom Lemuzâ, bili su župani, koji gospodovahu sorpskim narodom, odsječeni od glavne horde khagana u Ugarskoj, zato su se dragovoljno podvrgli franačkom kralju, da se izmaknu sudbini svojijeh srodnika u Češkoj i na Majni i Regnici. Ali kad je Dagobert bio potučen od Sama, Dervan otpade od Franaka i pridruži se Samu, koji je bio vrlo zadovoljan, što nema za dušmane strašne Sorbe, napose oba gospodujuća staleža njihova, avarske župane i vikinške vićaze. To nam tumači, kako je županski vladar ipak mogao ostati vladarom pod Samom, osloboditeljem seljakâ. Mi sad vidimo, da je cijeli slavenski svijet, s jedinijem možda izuzetkom sjevero-ruskijeh naroda, bio porazbican avarskim vihorom. To raširenje avarske moći od Peloponeza do Baltičkoga mora nije neshvatljivo, jer je bilo još većijeh altajskih carstva, na pr. carstvo nasljednika Džingiskana i kraljevstvo Hunâ, prethodnikâ avarskih, koje se protezalo od Dona do donje Rajne.

Mišljenje, više puta izneseno, da su sami Slaveni postali vješti ratnici u okrutnoj školi avarskoj, protivi se činjenicama. Ni od Germana ni od Rimljana nijesu oni oteli ni komadićak zemlje zauvijek; usprkos njihovom golemom raširenju njihova je uloga čisto pasivna. Germanske su se seobe desile pod vodstvom znatnijeh i heroičkijeh lica; neko su vrijeme Germani samome rimskom carstvu davali njegove najmunđrije državničke i najkrepčije vojničke zapovjedničke, ali među milijunima Slavenâ, koji su preplavili Germaniju i istočno-rimsko carstvo, mi ne nahodimo imena ni jednoga iole znatnijega ratnika. Oni, što ih pominju bizantinska vrela, kao Khilvud, Dabrageras, Mezamir, Ardagast, Piragast, Musok, ne mogu se isporučiti s germanskijem vojskovođama, a uzato oni očevidno nijesu ni bili pravi Slaveni, već slavenski potomci dijelom germanskijeh

dijelom altajskih osvajača. Najranija znatna ličnost među Slavenima jest Franak Samo, a najmoćniji slavenski vladar, Rus Svjatoslav (umro g. 972.), bijaše usprkos svome slavenskom imenu čistokrvni German, sin Ingvarra i Helge (slav. Igor, Olga), i jedan od najvećijeh germanskih junaka u historiji.

„Mauricius“ i drugi pisci opisuju Slavene kakvi su morali biti u svojoj močvarnoj kolijevci, bez organizacije, bez vojničkog zapta, i stoga sasvim nesposobni za ikoje ozbiljno ofenzivno preduzeće. Ali u defenzivi, ako su bili dobro vođeni, oni su bili izvrsni, i to u načinu ratovanja, koji im je bio nametnut vječnijem ljudskim lovom gusarâ i okonjenih nomada. O vojničkoj školi avarskoj nema ni traga, osim da su od svojijeh mučitelja naučili pljačkanje. U ofenzivi nijesu mogli ništa opraviti protiv Rimljana, premda i Rimljani nijesu mogli ništa opraviti protiv defenzive Slavenâ. G. 593.—4. na primjer, kad je carska vojska pobjednički napredovala preko Dunava, ona nije bila voljna zimovati u zemlji, gdje je studen nepodnošljiva, a varvari nepobjedivi zbog velika broja njihova. U defenzivnoj snazi Slavenâ stajala je također jakost avarsko-slavenskih pozicija na Baltičkom moru, na Labi i Saali protiv Franaka ča i poslije pada avarskoga carstva. Istom nakon neprestana ratovanja od dva i pō vijeka ostadoše Germani pobjednici.

U predašnjoj staroj Germaniji od Dunava do Mecklenburga pominje se znatno više od trideset malijeh slavenskih plemena u četiri grupe.⁶²⁾ Ni jedna od tih grupa ne čini državu, svaka je samo rijetko i privremeno bila ujedinjena, kad je prijetio rat, inače je podijeljena u plemenske skupine, koje su žestoko dušmanske jedna drugoj. Visoka plemenska skupina živi stisnuta i nagomilana u zaseocima i malijem selima usred močvarâ i gustoga šumskoga pojasa, kroz koji vode ceste prohodne samo za tovarne konje u suho doba godine; na ulazu šume te su ceste zagrađene vratima i zasjekama.⁶³⁾ A kad je dušmanin ipak prodr'o, narod bi se

⁶²⁾ 1) Česi: Doudlebi, Čehovi (Česi), Lučani [Luchani], Lemuzi, Pšovani [Pshovane] Hrvati [Kharvati], Zličani [Zlichani] i t. d. 2) Sorbi istočno od Saale i Labe: Golešinci, Nišani, „Selpoli“, Lubušani, Lupoglavci, Žarovani [Zharovane], Trebovani, Milčani [Milchane], Susli, Glomači [Glomachi] i t. d. 3) Ljutici ili Veletovi, Vilci: Moričani, Sprevani, Brižani [Brizhane], Stodorani ili Havelani, Riječani [Ryechane], Ukrani, „Redari“, Dolenci, „Kyzini“, Črespjenjani [Chrezpyenyane], Uznoim [sic], Volini, Rani i t. d. od Sorbâ do Baltičkoga mora. 4. Obodrici: Reregi, Vagri, Polabi, Smolinci, [G]linjani, Varnovi, Drevani i t. d. u Mecklenburgu i njegovu susjedstvu. [Bilj. prev.: Imena su štampana u hrvatskom obliku, a gdje je oblik sumnjiv, dometnut je u uglastim zagrađama oblik engleskoga originala].

⁶³⁾ Slavenski apostol Oton Bamberški na svom putovanju uđe u „strašnu golemu šumu, koja dijeli Pomeraniju od Poljske . . . . Nijedan smrtnik nije prije prešao tu šumu, osim što je vojvoda [poljski] u ranijim godinama, prije nego što je osvojio

zbježao u svoje mnogobrojne zemljane utvrde, civitates. Obodrici u Mecklenburgu imadahu sami 53 takove civitates i isti broj duces, te se smatrahu odista nesavladljivima.

Poslije vremena Karla Velikoga traje vječito rat s tijem Slavenima. Zbog zaštite gorskoga vijenca te što su primili kršćanstvo, češka se grupa uzdrža i najposlije prometnu u moćno češko kraljevstvo. Naprotiv ostale tri grupe, zapravo nekoliko tuceta liliputanskih plemenskih skupina, podlegoše Nijemcima, koji vazda imadahu među njima saveznikâ, sad među Obodricima, sad među Ljiticima. Tako biše polapski Slaveni (izuzevši neke neznatne ostatke) iskorijenjeni ili ponijemčeni. A u svojoj očajnoj i neisporedljivo hrabroj obrani bili bi se i oni mogli oteti njemačkom kolosu, da su htjeli primiti krst, koji im bijaše omražen zbog pritiska njemačke vlasti.⁶⁴⁾ Jednako treba jasno istaći, da oni nijesu bili napadači, već naskroz radin seljački narod. Avarski gospodujući stalež, koji se tijekom vremena poslavenio, nije bio dosta brojčan za navalu protiv njemačke snage i jednako nepobjedljivijih danskih vikinga; u vječnijem obrambenijem ratovima on se vrlo smanji te izgubi također svoju nekadašnju žestinu, jer je bio stisnut u tijesne plemenske veze, tako da je najzad morao napustiti život putujućega stočara. Španjolski Židov Ibrahîm ibn Ja'qûb, koji je putovao ovijem krajevima g. 965., pripovijeda: „Uglavnom su Slaveni smioni i ratoborni, i da nijesu među sobom nesložni, nijedan narod na zemlji ne bi se mogao mjeriti s njima. Zemlje, što ih oni nastavaju, vrlo su plodne i najbogatije od sviju, i oni se marljivo bave ratarstvom i drugim poslovima, u čemu nadvisuju sve sjeverne narode“. Prema Herbordu Pomeranija je imala izobila meda, pšenice, konoplje, maka, variva svake vrste i voćnjakâ. Ali krajevi među Labom i Vislom učinjeni su plodni samo marljivijem obrađivanjem.

Tipski zastupnik slavenskoga načina ratovanje jest moćni poljski vojskovođa Boleslav Chrobry (992.—1025.), koji je stvorio kraljevstvo, što

čitavu Pomeraniju . . . . isjekao put za se i za svoju vojsku sjekući i označujući stabla. Slijedeći te oznake mi prodosmo šumu za šest dana i velikom teškoćom zbog golemih zmija i divljijih zvijeri . . . i zbog močvarâ, koje su zadržavale kočije i teška kola“. Herbord, II, glava 10.

⁶⁴⁾ Dokaz kod Šafařika, II, p. 542, bilješka 2. Neznabožački Slaven preziraše kršćanina kao varvarina. „Mi nemamo ništa zajedničko s vama. Mi ne ćemo da napustimo zakone, koje smo naslijedili od našijeh otaca, i mi smo zadovoljni vjerom, koju imamo. Među kršćanima ima kradljivaca i razbojnika, kojima se sijeku noge i vađe oči; kršćanin čini svakovrsna zlodjela kršćanima i nameće im svakovrsne kazni. Neka bude daleko od nas takova vjera“ odgovoriše Pomorci Otonu Bamberškomu. Među njima nije bilo ni prosjakâ ni bravâ ni ključeva; oni su bili vrlo začuđeni ugledavši zatvorene škrinje biskupove. Stô im bijaše vazda prostrt hranom, i svaki stranac mogaše ući i služiti se njome. Herbord, II, glave 10, 25, 40.

se proteže od Dnjepra do Labe, i od Baltičkoga mora do Dunava i Tise. Vodio je krvavijeh ratova sa svim svojim susjedima, naročito s njemačkim kraljem Henrikom II. Ali Boleslav ne dočekivaše njemačku vojsku u otvorenoj bici; njegova snaga stojaše u vještom manevriranju i heroičkoj obrani jakijeh pozicija: „Nikad — veli njegov njemu neprijazni savremenik Thietmar — nijesam čuo o opsjednutijem ljudima, koji su se branili većom ustrajnošću i vještijom obazrivošću“. Za vrela Boleslavove snage znamo iz Ibrahima ibn Ja'qūba g. 965.: „Zemlja Meškova (Boleslavova oca) bogata je žitom i mesom i medom i poljima . . . A on ima 3000 . . . vojnika, od kojijeh su stotina ravni tisuću drugima. A on daje tijem ljudima odijelo i konje i oružje i sve, što oni trebaju. I ako se kojemu rodi dijete, on odmah naredi . . . da se onome doznači plaća . . . i kad ono potpuno doraste on mu priskrbi ženu i plaća za nj miraz djevojčinu ocu . . . I ženidba se učini s odobrenjem kralja . . . I on je kao blagi otac prema svojim podanicima.“ Ta stalna vojska nije domaća, jer nema zemlje; ona sastoji od stranijeh plaćenika, očevidno nordičkijeh vikinga.

Jasno je, da su poljski Slaveni, kao i ruski od najdavnijih vremena stajali pod utjecajem vikingâ i njihovijeh pljačkaškijeh pohoda i naselja. Jer vikingi, koji su haračili sve žalove Evrope, nijesu mogli pustiti po strani ušća rijekâ, što utječu u Baltičko more. Kako pominje Jomsvikingasaga, u susjedstvu Slavenskoga mora i trgovačkoga grada Wollina (slavenski), Winethe (saksonski), Julina ili Jumina (danski), što ih navode Ibrahim i njemački kroničari, Jomsburg, pomorska tvrđava, bi sagrađena od danskijeh gusara (oko g. 970.), a po svjedočanstvu Orderica Vitalisa (*1075.) germanski bogovi Wodan, Thor i Frigg bijahu poštovani u jednom kraju Ljutičâ na ušću Odre. No svima se trima također iskazivaše čast u hramu upsalskom među Švedima.

Vikinška je primjesa najjasnija među baltičkijem Slavenima — osobito onima na ostrvu Rujani — i daje im priliku gusarskoga naroda. Helmold pripovijeda, da su Rujanci (g. 1168.) plaćali danak Dancima, no da su se pobunili i zapremali bogata danska ostrva, „a Danci se ne mogu lako zaštititi od nenadanih navala gusarâ, jer ima tamo zaliva, u kojima se Slaveni mogu sakrivati, iz kojijeh mogu neopaženo provaljivati i plijeniti neopreznoga. Jer Slaveni su osobito jaki u nenadanim navalama. I još do današnjega dana taj se običaj plijenjenja tako uvriježio kod njih, da su vazda spremni na pomorska preduzeća zanemarujući potpuno dobitak od ratarstva, jer sva njihova nada i njihovo bogatstvo zavisi od njihovijeh lađa. Zapravo se ni za gradnju kućâ mnogo ne brinu; oni radije prave sebi kolibe od pletera, jer samo u potrebi traže zakloništa od oluje i kiše. Kadgod prijeti rat, oni površe sve žito i zakopaju ga u jamama zajedno

sa svijem zlatom i srebrom i što god dragocjenosti još imaju; djecu i žene pak povedu u svoja utvrđena mjesta ili barem u šume, tako da dušmaninu ništa ne ostane za plijen osim kolibâ, no njihov gubitak oni lako podnesu. Za navale Danaca oni ne mare; zapravo je to za njih zabava mjeriti se s njima.“ Ovdje nahodimo čudnu smjesu vikinških gusara, altajskih stočara i slavenskih seljaka na ostrvu Rujani. No mogu li se najstrašniji od sviju gusara, Danci, koji ispunjuju najmračnije stranice britske historije, zamisliti slabiji od slavenskih gusara? Kud i kamo je vjerojatnije, da su se danskijem vikingima ovdje opirali poslavenjeni vikingi. Tako se čini i za neretljanske gusare u Dalmaciji, zvane Pagani, da su nordički vikingi prerađeni od Avarâ, jer i među njima nahodimo plemeniti stalež vitezâ.

Giesebrecht izvrsno karakterizira baltičke Slavene: „Pomiješana rasa, nerijetko kolebajući se u oštrijem oprekama u svom vjerovanju, zakonu i običajima, Vendi svi bijahu pali narod, kad su došli u dodir s Francima. Tako je od njih moglo poteći mnogo štošta, što je krepko, koliko to mogu izvesti pojedinci, porodice ili udruženja, ali ništa, što bi se osnivalo na narodnom jedinstvu.“

Mnogo povoljnije uvjete za uspješan razvoj polučije oni slavenski narodi, u kojima je bilo altajski bilo germanski gospodujući stalež uništio drugi. Ruski Slaveni s Varangijcima, koje su oni najposlije pretopili, postigoše narodnu i socijalnu harmoniju, dok su Česi i dio alpskih Slavena svladali svoje avarske tlačitelje. Ali za njih je bio mnogo teži posao prometnuti svoju sirovu slobodu u urednu državu. To su Korušani krasno izveli ostajući dugo vremena u prvoj slobodi bez plemstva. Ča i pod njemačkim gospodstvom, pod mnogo nepovoljnijim uvjetima, oni se mogu s punijem pravom isporučiti s Nijemcima Ditmarschena u Holsteinu.

Kao narod, koji je nebrojeno vijekova bio lišen pravde i politički slomljen, Slaveni su čeznuli samo za uredenom zakonitom državom. Rani primjer toga čeznuća podaje nam objektivnošću, koja je rijetka među sredoviječnijem kroničarima, autor glave XLVIII. i LXVIII. u „Fredegarovoj“ kronici (kroničar B). U Samovu kraljevstvu biše franački trgovci porobljeni i ubijeni, i kralj Dagobert zatraži odštetu. Samo „pristade samo na uzajmični zakoniti postupak u toj stvari i drugijem nesuglasjima, koja su nastala na obje strane. Nato Sycharius po načinu drzovita poslanika . . . počeo se prijetiti, da bi Samo i cijeli narod njegov morali biti podložni Dagobertu.“ Samo odgovori: „Zemlja, koju nastavamo, i mi sami smo Dagobertovi, no samo u slučaju, ako on hoće s nama biti prijatelj.“ Sycharius: „Kršćani, službenici Boga, ne mogu biti prijatelji s psima.“ Samo: „Ako ste vi službenici Božji, a mi Božji psi, onda nam je dopušteno ugristi vas

ako neprestano radite protiv njegove volje.“ Taj razgovor dovede do strašnoga poraza Dagobertova kod Wogastisburga.

Pozivanje na zakon a ne na mač jest osnova stare slavenske misli i težnje; glavna zadaća slavenskih vladara bijaše poskrbiti se za valjano sudovanje — ruski su se Slaveni uistinu utekli nordičkijem gusarima. Kroničar Cosmas prikazuje najstarije češke vladare kao jednostavne suce, a svojijem spomena vrijednijem obredom nadali su se Korušani osigurati potrebni temelj pravdi, ali to bijaše ideal, što se ne da vazda lako postići u narodu, gdje niko nije voljan podvrći se drugome bez vojske podobne skršiti otpor. A budući da je Slavenima baš to najviše nedostajalo, oni su često postajali plijen svojijeh ratobornijeh susjeda, te pogibali u nemoćnijem pobunama, podignutijem da steku ljudska prava, koja su im zakraćena. Istina, moćne su se slavenske države podigle, ali bez saradnje samijeh naroda, kojijeh nastojanja bijahu zarana obraćena socijalnijem pitanjima. Tu bijaše povoljno tlo za socijalne i vjerske sanje o evanđeoskom načinu života, i slavenski temperamenat postiže svoje najveće savršenstvo u jednom izdanku husitskoga pokreta, što ga je nauka Wyclifova raspirila do plamena — u časnom udruženju češke i moravske braće. Taj je pokret bio demokratičan, ne komunističan — divno teoretsko ujedinenje ljudskoga savršenstva s duševnom čistoćom u sredini društva prenapunjena sebičnošću. Glavni zastupnik njihov, koji je i u Engleskoj dobro znan, jest osnivač nove pedagogije, Jan Amos Comenius (Komenský), učitelj evropskijeh naroda.

T. Peisker.